Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

1925 УБЛДА УНДЕЗИЛЕТТИНГЕН

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1991 чыл апрель 11 четверг № 65 (14565)

(Чагыдар өртээ 6 көп.). Садар өртээ 10 көп.

ЫЯК БЕЛЕТКЕНИР, ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

Чер ажылдакчыларынга, ажыл-агыйлар удуртукчуларынга болгаш улус депутаттарының Советтеринге АЖЫК ЧАГАА

Эргим эштер! Бүгү чурт рынок экономиказының оруунче кирип турар амгы үеде экономиказының үндезини мал ажылы болуп турар, бистиң автономнуг республикавыстың салым-чолу силериңиң холуңарда. Мал чеми чокта, тараа чокта малдың баш санын көвүдедип, ооң продуктулуг чоруун бедидип шыдавас бис. Ону амгы кыштың байдалы кандыгдаа сөстеп артык тодаргайы-биле бадыткап, көргүзүп тур.

Аъш-чем айтырыын болгаш көдээ экономиканың эң нарын сорулгаларын шиитпирлеп болур күш-даа, аргалар-даа бистеп бар. Ынчалза-даа чер ажылында ажыл-херектиң амгы байдалы дыка дүвүренчиг. Чамдык ажыл-агыйларда часкы хову ажылдарынга белеткелдиң аажок багай чоруп турарын чугаалаарга-ла четчир. Техника септеттинмээн, үрезин чедишпес, үнүш өстүрер звенолар болгаш бригадалар четелеттинмээн. Ам эгелээр часкы сезонның планнары тургустунмаан. А бойдустуң байдалын ап көөрге, чер ажылының сезону нарын, берге болур хире. Ынчангаш шак ол шылгаланы чүгле чаңгыс негелдени күүседип, ону ыяк белеткелдиг уткуур болзувусса, чүгле ынчан ажып эртып шыдаар бис. Ол сорулга-биле эң чоокку үеде дараазында хемчегларни ап чорудары чугула.

1. Хову ажылдарының идегелдиг технологтуг хандырылгазын тургузар. Хамыктың мурнунда тракторлар парыгын, кожуг машиналарын болгаш дериг-хереккелдерниң шуптузун хынамчалыг белеткеп аары чугула. Оларны септээринге, артык кезектерин катап тургузарынга совхозтарның болгаш агросервис бүдүрүлгелериниң аргаларын калбаа-биле ажыглаар, чижек-нормалыг хуусаалары эрте берген техника белдирлерин база агрегаттарын чаартып, катап ажыглаар апаар. Техниканың чедишпес чоруунуң орнун ийи ээлчеглиг ажыл-биле дуглаар, ону боттандырар сорулга-биле мал ажылында, тудугда болгаш ажыл-агыйларның өске-даа адырларында механизаторларны хову ажылдакчыларының коллективтериниче эвилелдеп мөөңнээр.

Херек апарган таварылгада, тарылга кампаниязынга киништирери-биле районнар төптеринде болгаш хоорайларда дуржулгалыг механизаторларны кол ажылдарындан хостаарын чер-чер Советтериниң күүскомнарынга сүмелеп тур бис.

Часкы хову ажылдарынга хаара туттунган кижилерге ажыл төлевириниң болгаш оларга материалдыг база моральдыг деткимче көргүзериниң чурумнарын өй-шаанда ажылдап кылгаш, оларга таныштырып чедирер. Тарылгага чедир артканы үеде ажыл-агый бүрүзүнге механизаторлар өөредилгезин, ортумак ажыл төлевирин арттырбышаан, организастаары эргежок чугула апарган.

2. Үрезин белеткээринче эң шыңгыы кичээнгейни угландырар. Бүгү үрезин чогуур негелдеге чедир белеткеттинген турар ужурлуг. Ол чокта чаагай дүжүт ажаан алдынмас.

3. Бо чазын совхозтарның кывар-чаар материалдар-биле хандырылгазынга улуг бергедээшкиннер туруп кээп болур. Ийиги кварталда оларның республикага кээри бирги кварталдан эвээш болуру ам безин билдингир апарган. Оон үнүп болурунуң аргазы чаңгыс — ажыл-агыйларның нефть складтарынче кывар-чаар материалдарны өй-шаанда сөөртүп алыр, тарылга комплекстеринге дээп болбас курлавырларны тургузар, оларны шыгжап-кадагалаарының чурумун быжыглап, ону чарыгдаарынга шыңгыы контрольду тургузар апаар.

4. Амгы сезон үезинде суггаттыг черлерни чогумчалыг ажыглаарынче ёзулуг эргилдени кылыры чугула. Ол сорулгабиле суггаттыг гектар чер бүрүзүн ээлиг болдурары негеттинип келген. Суггаттыг шөлдүң участок бүрүзү кандыг-бир суггатчыга быжыглаттынган турар ужурлуг. Ол ажылче малчыннарны-даа, үстүкү класстар өөреникчилерин-даа, башкыларны-даа эвилелдеп, оларны эргежок чугула чүүлдер — тускай хеп, эт болгаш дериг-хереккелдер-биле хандырып болур. Бүгү суггат техниказын ажыглаарының тодаргай графигин тургускаш, ону шыңгыы сагыыры чугула. Суггарылга сезонунуң баштайгы хүнүнден-не сугну эң ажыктыг кылдыр ажыглаар — шак ынчаар ажылдаар ужурлуг бис.

5. Рынок экономиказынче шилчилгениң амгы байдалдарында картофель өстүрүкчүлериниң болгаш ногаажылар коллективтериниң харыысалгазы аажок улуг апаар, оларның ажылының түңнелдери бистиң магазиннеривистиң баартактарынга дораан көстү бээр болгай. Ынчангаш теплицаларны, парниктерни өй-шаанда белеткээри, эки шынарлыг олуртулга материалдарын белеткеп алыры, хөрзүнче чогуур хемчээлдиг иринди өдекти төгери, үезинде база хереглел ёзугаар огородтарны болгаш картофель шөлдерин суггарып алыры, өстүрүп алдынган өзүмнерни ажык черге тарып олуртур үени шын тодарадыры эргежок чугула боол турар. «Кара-Хаак» болгаш «Барлык» совхозтарның баазаларынга ногаажылардың дуржулга солчулгазының талазы-биле зона семинарларын эрттирер херек.

5. Аренда харылзааларын шиңгээдип эгелээни-биле коллективтериң бот-тускайлаң чоруунуң бедээниниң амгы байдалдарынга сылдап алгаш, ажыл-агыйлар удуртукчулары хову ажылдакчыларының ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургузарынче кичээнгейин кошкаткан, ону шыңгыызы-биле шүүмчүлевес кандыг-даа арга чок. Хову турлагларынга кижилер чурттаар оран-савазы, столовааларны, кызыл-булуңнарны болгаш чунар-бажыңнарны ой-шаанда болгаш шынарлыг септээри, коллективтерге аъш-чем курлавырларын баш бурунгаар белеткеп алыры, аяк-сава база орун-дөжек дээн ышкаш үүрмек дээр чүүлдерже сагыш салыры, хову турлагларында столовааларны поварлар болгаш оларның дузалакчылары-биле четчелээри, өске-даа техниктиг ажылдакчыларны дилеп тывары, оларның ажыл-ижинге идиг бээр шак ындыг ажыл төлевирин хандыр бодап, тургузары— совхоз удуртулгазының дорт албан-хүлээлгези. Удуртукчуларның оон оспаксыраар азы хоу херекке албас эргези чок.

7. Механизаторларның болгаш коллективтериң социалистиг чаражын «архивче үндүр бижиир» үе ам-даа келбээн. Материалдыг болгаш моральдыг деткимчени биледиг холбаштырып, ажык-чарлыг чорукту калбаа-биле ажыглап, ооң түңнелдерин доктаамал үндүрүп турар болза, күш-ажылчы маргылдаа кижилерни хей-аът книрип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүг чоруун бедидип, ооң шынарын экижидип шыдаар дээрзинге эртнен чылдарның дуржулгазы бадыткап, көргүзүп турар. Шак ындыг ажыктыг арганы ажыглавайн барбас ужурлуг бис.

8. Ажыл-агый бүрүзүнге хову ажылдакчыларының ниити чемненилгезинге ажыглаттынар аъш-чем өртээн мурнунда турган деңнелге хевээр арттырар, а оларның өртээниң ылгалын ажыл-агыйларның ниити чарыгдалдарынче үндүр бижиир.

9. АҮК-терниң болгаш совхозтарның специалистери, ажыл-агыйларның профкомнар даргалары арендаторларның экономиктиг болгаш юридиктиг өөредилгезин уламчылаар, керээлиг харылзааларның онзагай чүүлдерин, талаларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин чүнү-даа арттырбайн, ыяк тайылбырлаар ужурлуглар. Дыка хөй ажыл-агыйларга рынок экономиказының дүрүмнерин өөренип көрүп, арендалыг керээлериң негелделерин эде көөр болза эки.

10. Совхозтарның удуртукчулары механизатор болгаш ажылчын кижи бүрүзүнге оларның амыдыралынга база кадыкшылынга айыыл чок шак ындыг күш-ажыл болгаш амыдырал хандырылга байдалдарын тургузар ужурлуг, ол сорулга-биле ажылдың айыыл чок чоруунуң талазы-биле инструктажтарны эрттирер, бүгү ажылчыннарны тускай хеп, үрелик эвес дериг-хереккелдер, сүт-биле хандырары чугула.

Көдээ суурларга, ылаңгыя бригадаларның хову турлагларынче үнүпкенииниң соонда, ниитиниң корум-чурумунга контрольду күштелдиреринин, республикага национаддар аразынга харылзааларны чидиглендирген эрткен чылгы болуушкуннарның катапташкынын болдурбазының эргежок чугулазынче корум-чурум хамгалаар органнарның кичээнгейин үлгандырып тур бис.

11. Хову ажылдакчыларының аъш-чем-биле хандырылгазын үзүктел чок болдурарын чедип алырын, оларның эмнелге болгаш культура хандырылгазын чогуур деңнелге таарыштыр тургузарын чер-чер Советтериниң негеп тур бис. Бүгү деңнелдериң улус депутаттары айыттынган айтырыгларны шиитпирлээрингe дорт киржирин боттарының эң чугула хүлээлгези деп санаар дээрзинге бүзүрелдиг бис.

12. Кол аъш-чем продуктулары-биле бот-хандырылгага боттарының үлүүн киниреринче республиканың бүгү чурттакчыларын кыйгырып тур бис. Амгы үеде чүгле көдээде бажыңнар чанында участоктарның ниити хемчээли 2500 гектар чедип турар. Ынчалза-даа оларның дыка хөйү аажок багай ажыглаттынып турар. А чамдык участоктарны шуутла чашпан тудуп чий берген. Чер ажыглалының талазы-биле районнар комитеттери хоойлужудулгага дүүштүр бажыңнар чанында участоктарны шыңгыы контрольга алыр ужурлуг болгаш чалгаа, шүшпең ээлерге харыысалга онаар ужурлуг деп санап турар бис. Ооң-биле кады картофель болгаш ногаалар, мал чеми өстүрер дээн бүгү-ле кижилерни чер-биле хандырарын чер-чер Советтериниң негеп тур бис.

* * *

Республика рынокче кирип турар. Ооң-биле ам эгелээр чер ажылының сезонунуң эң улуг ужур-утказы тодараттынар. Ооң чорудулгазының үезинде ногаалар, картофель болгаш хлеб-биле бот-хандырылганың айтырыгларын шиитпирлевес болзувусса, боттарывысты аажок берге байдалдарга, аъш-чемниң аажок чедишпес чоруунуң болгаш харын-даа ашчуттуң боол болурунуң айыылының мурнунга тургузар апаар бис. Кижи бүрүзү мону угаап-билген турар ужурлуг: канчаар ажылдаар болдур бис, шак-ла ынчаар чурттаар апаар бис. А баштайгы шылгалда—часкы чер ажылдары—республикага каш-ла санныг хонуктар соонда эгелээр. Ону чидиригдер чок ажып эртер дээш, бүгү-ле күжениишкиннериви сти, үндүрер, кызымак болгаш тывыңгыр, чогаадыкчы чоруувусту көргүзер ужурлуг бис.

Ажык чагааны Тыва АССР-ниң чер ажылдакчыларының чөвүлел хуралынга 1991 чылдың апрель 6-да хүлээп алган.

ФЕДЕРАЦИЯ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫ

Чурттуң салым-чолу, ооң бүгү хамаатыларының амыдыралынга хамааржыр чугула айтырыгларны ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң даргалаашкыны-биле апрель 9-та эрткен Федерация чөвүлелиниң хуралынга чугаалажып көргеп. Март 17-де эрткен ССРЭ референдумунуң түңнелдерин, экономиктиг керээлерниң күүседип турарының байдалын Совет күрүнеиниң болгаш чазактың, республикаларның чазактарының дээди удуртукчуларының киржилгези-биле аңаа чугаалашкан.

Амгы байдалды ап көөрге, чуртувустуң кырында айыылдың диргелип келгени илдең деп, М. С. Горбачев чугазаган. Байдалдың ындыг боол турарын барымдаалаш, чоокку үеде чамдык шиитпирлиг базымнарны боттандырары эргежок чугула боол турар.

Бирээде, Совет күрүне болурун камгалаар болгаш чаартыр талазы-биле хемчеглерин алыр апаар. Амыдыралчы бо чугула айтырыгга хамаарыштыр шиитпирлиг тура-соруун чон март 17-де илереткен. Кандыг-даа национаддың кижизиниң эргелерин болгаш хосталгаларын долу хемчээлге хандырып турар суверенниг республикаларның чаартынган федерациязы болур ССР Эвилели дээш чон бадылаан. Референдумнуң түңнелдерин өскертир эргени кымга-даа бербээн. Ажылчы чоннарның эрге-ажыктарынга дүүштүр Эвилел күрүнезин чаартырының болгаш камгалаарының талазы-биле чайгылыш чок быжыг политиканы чорударынга мандатты чон берген.

Эвилелдиң чаа керээзин чарарынга база чаа Конституцияны хүлээп алырынга чедир эрге-хоойлу болгаш эргелеп башкарылга системазын быжыглаар, албан-дужаалдыг кижилерге хамаарыштыр контрольду болгаш негелделерни күштелдирер талазы-биле хемчеглерни алыр херек.

Чоокку үеде Эвилел керээзин чедир ажылдап кылгаш, ооң соонда ат салыр. Парлаан төлевилелди республикаларның Дээди Советтериниң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессияларынга чугаалашкаш, шуут дугуржур апаар. Аңаа ат салган соонда, Эвилел болгаш республика органнарының эрге-хүлээлгелерин аңгылаарын үндезинии-биле чорудар. Бо чорук чаа Конституцияны ажылдап кылырынга дузалаар, төлевилелди ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизинге чугаалажып көөр арганы бээр, ону бүгү улустуң чугаалажып көөрүнге киирип болур.

Ийинде, күүсекчи эрге-чагырганың адаанган үстүнге чедир чагырткан турарын доп-дораан тургузар, үстүнде турар органнарның шиитпирлерин күүсетпээни дээш күүсекчи органнарга болгаш албан-дужаалдыг кижилерге хамаарыштыр эрге-хооойлу, административтиг болгаш экономиктиг харыысалганы хүлээдир арганы бээр.

Үште, күрүнеде национаддар аразының чөрүлдээлери айыылдыг боол турарын барымдаалаш, күчүлээшкиннерни доп-дораан соксадырын, Конституцияга удур актыларны күш чок болдурарын, кайы-кайызынга-даа тазаржыр политиктиг шиитпирлерни дилеп тывары-биле чугаалажыышкынынарны эгелээрин ында киржип турар талааларга сүмелээр.

Дөртте, чуртта байдалды бакырадып турар ажыл соксадыышкынынарын, митингилерин, өске-даа политиктиг акцияларны чыл төнчүзүнге чедир болдурбазын чарлаар.

Экономика талазы-биле — бүдүрүлгениң улам кудулап бадарын болдурбас хемчеглерни дурген алыр, Министрлер кабинеди бо ажылды чорудуп турар, дугурушкан шиитпирлер бар, республикаларның төлээлекчилери аңаа ат салган. Бо айтырыг талазы-биле Президентиниң Чарлыының күштүг болурун II-IV кварталдарже үзадыр, а кол-ла чүве — 1991 чылдың экономиктиг керээлеринде айтыкан бааза адырларның ажылынга хамаарышкан чүүлдерни күүседири болур. Хүлээп алган шиитпирлерни күүсетпейн турарын чон шиитпирлии-биле буруу шаап турар.

Боттарының девискээрлеринден аъш-чем болгаш өскедаа баранынарны үндүр сөөртүрүн хораан шиитпирлерин республикалар, крайлар, областар неделя хуусаа дургузукда күш чок болдурар болза чугула деп санаар мен. Чүге дээрге сөөлгү үеде хүлээп алдынган шиитпирлер ёзугаар чурттуң бүгү девискээринге чоннуң хереглел бараанынарынга негелделерин хандырар хемчеглерни база бараанар бүдүрерин көвүдедиринге дузалаар чиңгелделерни тодараткан болгай.

Кол адырларны хөгжүдүп турган, ниити-эвилелдиң социал программаларын боттандырар ужурлуг бис.

Чугула хемчеглерниң бирээзи болза, рубльдиң үнезин бедидерип болур. Өртектер доктаадырын таарыштырып, кредиттиң ажыктыг политиказын боттандырып турган, ёзулуг-ла ажылдап алдынган рубльдиң рынокка саарлырын чедип алыры чугула. Садыгга, ниитиниң чемненилге черлерине база ачы-дуза чедирилгезинге өнчүнүң янзы-бүрү хевирлерин ажыглаар, ортумак болгаш үүрмек бүдүрүлгелерни тургузар, бараан болгаш сан-хөө биржаларын организастаар.

Күш-ажыл кылып шыдавас болгаш социал айтырыглар талазы-биле бергедээшкиннерге таваржып турар кижилерниң социал камгалалын күштелдирбишаан, кижи бүрүзү бодунуң амыдырап-чурттаарынга херектиг акшаны боду ажылдап алган турарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары кризиске удур хемчеглерниң бирээзи болур. Ол сорулга-биле чоннуң орулгаларын тус-тус кезектер аайы-биле тодарадырының болгаш оларга компенсацияны таарыштыр тургузарының талазы-биле хоойлу төлевилелин Дээди Советке чугаалажып көөрү-биле киирип келир. Кадык камгалал, өөредилге, эртем болгаш культура адырларының рынок байдалдарынга хөгжүлдезинче онза киче ээнгей салдынып турар.

Кризиске удур программада көрдүнген хемчеглерни чүгле чамдыызынга доктаадым. Бүгү чүвени доп-дораан экижидиптер ындыг күштүг экономиктиг быра чок деп чүвени чоңга ажыы-биле чугаалаар ужурлуг бис. Политиктиг, экономиктиг, социал болгаш эрге-хоойлу айтырыгларын база дөштыкы харылзааларны катай-хаара шиитпирлеп турган, рынок экономиказынче шилчип, чуртта байдалды экижидип ап болур бис. Ынчангаш эрге-чагырга структураларының ажыктыг ажылының, күрүне чурумун быжыглаарының, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарының, харыысалганы бедидериниң дугайында айтырыгларны база катап тургузуп турар мен. Бир эвес бо чүүлдерни дүрген шиитпирлеп аптар болзувусса, кризистиң ханылаашкыны доктаар, чыл төнчүзүнге чедир чуртта байдал чүгээртеп болур.

Саналдаттынып турар кризиске удур программаны боттандырары кончуг бергe дээрзин түңнелинде база катап чугаалакчан турмен. Ол бүгү ниитилелдиң эрге-ажыктарын барымдаалап турар болганда ону боттандырарын чедип алыры— бирги чергелиг айтырыг. Идеологтуг маргылдааларны, политиктиг месилдежишкиннерни соксаткаш, бүгү күштүг айыттынган хемчеглерни боттандырарынче партияларны болгаш янзы-бүрү шимээжиккиннерни кыйгырып турар бис. Маңаа хамаарыштыр РСФСР-ниң улус депутаттарының чоокта чаа болган Съездизинге дыннаның тургаи экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринче бүгү күштерни каттыштырар, тоо биле республикаларның бар демниг ажылдаарын чедип алыр дугайында кыйгырыктарны деткип турар мен. Амгы үеде кол чүве бир демниг ажылдаары, ажыл-херектиң боттандырары чорудары болтур.

Премьер-министрниң бирги оралакчызы В. Х. Догужиев, оралакчызы В. И. Щербаков, ССРЭ-ниң сан-хөө министри В. Е. Орлов, ССРЭ-ниң Күрүбанкызының даргазы В. Б. Геращенко кризиске удур программаның кол-кол чүүлдериниге тайылбырларны берген.

Санал-оңаа солчулгазынга Узбекистанның Президентизи И. А. Каримов, Казахстанның — Н. А. Назарбаев, Азербайджанның — А. Н. Муталибов, РСФСР-ниң Дээди Совединии Даргазының бирги оралакчызы Р. И. Хасбулатов, Украинаның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. П. Фокин, Кыргызстанның — Н. И. Исанов киришкен.

ССРЭ-ниң Министрлер Кабинеди бо чугаалажып көрүшкүнге кирген саналгоналдарны барымдаалап, программаның төлевилелин эдир ажылдап кылгаш, ССРЭниң Дээди Советиниге киирер деп шиитпир хүлээп алдынган.

Хуралга Эвилел керээзиниң төлевилелин ам-даа чедир ажылдап кылырының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Хуралдың ажылынга ССРЭниң Дээди Советиниң Даргазы А. И. Лукьянов, ССРЭ-ниң Премьер-министри В. С. Павлов киришкен.

(СЭТА).

АЛБАН ЁЗУЗУНУҢ МЕДЭЭЛЕРИ

Өртектер реформазы-биле холбаштыр чоннуң социал камгалалының талазы-биле немелде хемчеглер дугайында доктаалды ССРЭ-ниң Министрлер кабинеди хүлээп алган. Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның столовааларда, буфеттерде болгаш профилакторийлерде чемперинң өртээн чиигедиринге кирип турар чарыгдалдарны хереглелге ажыглаар акша-көрөңгилерге кирер санавазын база школаларда, дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң аъш-чемге үндүрүп турар чарыгдалдарынга компенсацияны бээрин эвилелдешкен республикаларның чазактарынга, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге ук доктаал сүмелээн.

* * *

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу Россияның ЭА-зының составын бадылаан. Ооң президент организзаторунга академик Ю. С. Осиповту томуйлаан.

●

Улуг, кырлаң бажыңның үстүкү каъдында делгем өрээлче кирери хоруглуг. Ында дериг-хереккелдерни эптеп тургускан. Ону тускай эртемниг электромеханик Комбуй-оол Айлаң кончуг эки билир.

— Араан-шораан арга-ыяш дег харылзаа дериглегерин канчаар башкарарын билип алыр дээш, кадыр сынарны ажылдыр ужудуп чорупкан мен. Мени улуг ак самолёт бир-ле оранның хиндинде дүжүрүп каапкан ышкаш болган. Новосибирск хоорай олла болду. Сургууулду доосказ, келиримге, Кызыл элээн сайзырай бергенин эскердим. Автоматтыг телефон станциязын-даа тудуп каан. Өөрүнчүг-даа. Ажылдаар черим-даа ол болу берди. Маңаа доозала аныяктар таваржы берген бис. Кады ажылдаарывыска хөглуг, солун-даа-дыр — деп, Айлаң чугаалады.

Охемчик ОНДАРНЫҢ фотозу.

●

КЫЗЫП ШЫРБАЯР МЕН

Чоокта чаа малчын аалдарга чордум. Ам айтырыг чаңгыс малга чем херек. Малды ам чүнүң-биле чемгерилээ. Ону боданып, деңзигүүрлеп көрдүм. Ынчангаш ажыглаттынмайн барган курлавырларны — Хову-Аксы суурнуң девискээринде отсигенниг шыналарны, алаактарны, аяңнарны, ховуларны чүге долузу-биле ажыглаваайн турарын караам-биле көрүп келдим. Сарыг-Алаак, Мунгаш-Алаак, Тарбаганныг-Үнгеш, Мунгаш-Оймак ол ынчаар девискээрлерниң эки үнген отъ-сигенин кестинмейн чыдып каар-дыр.

Моол девискээриниден, Красноярск крайдан кышкы соок үелерде мал чеми сөөртүп, хөй каража үндүрүп турбайн, Тываның девискээриниден кезип белеткеп алыры ажыктыг деп бодаар мен.

Бо чүүлдүң автору «Шын», Таңды районда «Красное знамя» солуннарга эрткен чылын бодунуң үстүнде бодалдарын база илередип, материал бижээн. Ынчалза-даа оттуг-көктүг изиг чайын, күскү үеде чаңгыс-даа удуртукчу оны тоомчага албайн барган. Чижээ, Мунгаш-Оймактан сигеп кезер дээр болза, ында ушкан ыяштар, даштарны май айда-ла оон ырадыр, арыглаар херек. Чазын, чайын оларны суггарып ап база болур.

Бир совхозтуң директору биске чораш мынча дээн: «Бир тонна сиген белеткеп бээр кижи-ле болза, 100 рубльди төлеп бээр бис». Бо бодалга каттыжар мен. Сиген белеткелинге киржир кижилер бистиң суурда бар чорду. Бир эвес керээ үзугаар ынчаар төлээр болза, төреллерим-биле демнежип алгаш, аңаа кызып шырбайын ажылдаар апаар мен.

Корода ОЮН.
Таңды район.

ДҮҮН БӨГҮН ДААРТА

СТУДЕНТИЛЕР ЧЫЫЖЫ

Дүүн Кызылдың башкы институдунуң студентилери өөредилге соксадыышкынын чарлаан болгаш лекцияларга олурушпайн, институт баарынга чыылган.

Өөредилге соксадыышкынының кол чылдагааны — институттуң ишти чуртталга черинде берге байдалдың тургустунганы. Кежээки үелерде студентилер общежитиннге үзирик-элээр тояанчы оолдар келгеш, корум-чурум үреп, студентилерниң кичээл белеткээринге болгаш дыштанырынга улуг шаптыкты кадып турар.

Студентилерниң чыыжынга институттуң ректорады, деканаттар база партия, совет организарының төлөөлекчилери киришкеш, чугаалажылганы чоруткан.

Түңнелинде студентилериң кол негелдези — общежитнеге үчаскок төлээзин тургузарының айтырыы шиитпирлеттингеп.

МУРНУУ-САХАЛИНСКИДЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, Тываның комсомол шаңналының лауреады Надя Рушеваның чуруктары бүгү делегейни эргээн.

Надя Рушеваның бистиң Алдан-Маадыр аттыг чурттшинчилел музейивистиң фондуларында чуруктарындан чыгдынган делгелге чоокта чаа Бурятияның пайысылалы Улан-Удэге, аныяктар хоорайы Северобайкальскиге эрткилээн. Көрүкчүлериниң сонуургалын хайныктырган чуруктарны Ыраккы Чөөн чүкте Мурнуу-Сахалинск хоорайның музейи дилээн. Надя Рушеваның эрте-бурунгу делегей, Гамлет, Ыраккы Чөөн чүк, балет, амгы үе дугайында чуруктары делгелгениң үндезини болган. Тыва дугайында база каш чурук бар.

Ол делгелге бөгүн ажыттынар.

Анна ДЫРТЫК-ООЛ.

«ОЙНА, ЭДЕР-ХААРЖАК»

Келир дыштаныр хүннер Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларынга солун болгаш ажыктыг эртер. Олар «Ойна, эдер-хааржак» деп район байырлалының программазын сонуургап көөрлер.

Райкүүскомнуң культура киидизиниң чалааны коллективтер болгаш аалчылар даарта пятница хүнүнде, Шагаан-Арыгга чеде бээр.

Аалчылар болуп, аңаа Бин-Хем, Чөөн-Хемчик, Кызыл районнарның уран чүүл коллективтери киржир болгаш боттарының талантызын ол хоорайның чурттакчыларынга бараалгадыр. Кызыл хоорайның ыры болгаш танцы ансамблин А. И. Костенко удуртуп бээр. Ол байырлалга республиканың методтөвүнүң ажылдакчызы Клара Монгуш, хоочун хогжумчу Кертик-оол Монгуш база киржир.

Сергей БАИР.
Кызыл хоорай.

Дувүренчиг байдал

ДАРЫЙ ДЕТКИМЧЕ ХЕРЕК

Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» совхозтуң девискээринге эрткен чайын, күзүн доңат, үргүлчүлелдиг чаъстар болганындан хөй чылдыг сиген, көк-сула тараан шөлдерниң дүжүдү багай болза-даа, тайга эдектеринге, арга-ыяш аразынга чайгаар үнген сиген элбек болган. Совхозтуң удуртукчуларының, тускай эртемниглериниң, хөй-ниити организацияларының даамай хөөннерге алзып, ниитиниң малынга быжыг чем-суур тургузар ажылче чоину эвилелдеп шыдавайн турарын «Шын» солунга ол үеде шыңгыы шүгүмчүлээн турган. Ол база чогуур түңнел чок болган, шүгүмчүлеткеннер ону кулак дашты-биле эрттирип кааннар. Кыш эгезиниң сан-чурагайларындан көөрге, 2780 тонна мал чеми белеткээр планын ажыл-агый кожазы «Тээли», «Мурнакчы» совхозтарның девискээрлеринден белеткеп алганы-биле кады доңгүпле 1066 тонна чедирген.

Кыш кымга-даа өршээл, келдерел хайырлавас. Бо бедик тайга черге мурнуку чылдарда ышкаш, кыш эрте дүжүп, хар кылын чаап, хат-шуурган мал одарларын, кыштагларын ооп эртпээн. Үени халас эрттирген, малынга четчир чем белеткеп шыдаваан олутпай, азырадыкчы хөөнге алыскан чамдык малчыннарның кыштагларында сиген январь айдала төнген. Совхозтуң ниити курлавыры чоорту куруглаан. «Думчукка тулганда, бызаа сугжу» дижир. Совхозтуң удуртукчулары орай хөделип, өске ажыл-агыйларже аъттаныш, Кызыл кирип, Саянажып дилензе-даа, шоолут мал чеми тып чадаан.

Районнуң «Бай-Тал», «Мурнакчы» совхозтары каттышкаш, эрткен чылдардан арткан курлавырларындан 60 тонна сигенни, Хакасияның Таштып районунда «Тейский» совхоз 30 тонна суланы садып, шыдаар шаа-биле дузалаан. Оон аңгыда Барыын-Хемчикте «Барлык» совхоз 7 тонна витаминниг сиген далганын, республиканың Агроүлетпүр эвилели далган дээрбелээр комбинаттан 30 тонна комбикормуну бээрин аазаан.

Чоокта чаа совхозка барып, удуртукчулары, тускай эртемниглери-биле ужуражып, шээр малдың үш бригадазының коданнарын эргип-кезип, амгы байдал-биле таныштым. Март айның төнчүзүнде бүгү кыштагларда мал чеми төнген. Кодан бүрүзүнде 50-60 баш, чамдыктарында малдың хөй кезин арып-баксырап, тургузу азыраарын негеп келген. Өске черлерден сөөртүп апарганы бичии суланы, чарбаны машина-балаттан дүжүрбейн, аалдарга чедирип, хире-шаа-биле үлештирип турза-даа, чамдыктарынга чедишпейн баарын малчыннар чугаалап турдулар.

Мал чудаан, хорамча хөй. Сөөлгү үш айларның дургузунда 33 инек, сарлык, 5 аът, 580 хөй болгаш өшкү өлүп хораан.

Елена Саая удурткан Туралыгның хойжу бригадазындан 241 баш өлген. Ол бригаданың хойжулары Николай Иргиттен 47, Василий Иргиттен 35, Эрес-оол Күжүгеттен, Кара-кыс Хертектен 24 хунан хой болгаш иртчигештер, Кара-оол Кандандан 30, Михаил Иргиттен 18 хураган өлгени дыка дүвүренчиг.

Совхозта 4122 хойнуң оолдаашкыны адакталган. Ара салдынган, өлүгге төрүттүнген, өлген хураганнарның саны 262 четкен. Чүс баш хойга онааштыр алдынган хураган амдызында 62 хуудан ашпаан.

Кайы-даа коданга баарга,

Мал чудаан. Хорамча хөй

малчыннарның сагыш-сеткили ундаргай, малын кыштан менди ажырарынга бүзүрели чок болур чорду. Совхозтуң мурнакчы, арга-дуржулгалыг хойжулары Дажы Хертек, Дамба Салчак, Мандыл-оол Иргит болгаш өскелерниң-даа мал төлү алган көргүзүглери эрткен чылдың бо үезинден куду. Частың ортаакы айы болур апрельдиң эгезинге чедир одар-белчинир тереңхар адаанда хевээр, ыжык черлерниң, чоогаларның хөртүүнге арган мал дүжүп өлүп болур.

— Дээр аясса-даа, хүн шоолуг чылытпас-тыр. Май айга чедир хар эривес хире-дир. Чиртир чеми чок, арган малдың өлүп хоразры моон соңгаар үргүлчүлээр. Чер эрип, көк үнүп келгенде дам баар чүве болгай — деп, Сукпак бригадазының хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Калин-оол Хертек байгы шынын чугаалап орду.

Ортаа-Шивилиг-Аксы, Ойда-Өдек, Туралыг деп черлерде кыштап турар Хеймер-оол Байыр-оолдуң, Николай Иргиттиң, Мерген Оюннуң болгаш өске-даа малчыннарның хоюнда саргы нептерээн. Ону узуткаарынга дузалажыры-биле район төвүнден эмчилер барган турду. Ооң чылдагаанын Омскиниң ветеринария институдун үш чыл бурунгаар доосказ, чоокта чаа совхозтуң кол мал эмчизинде томуйлаткан Алдын-кыс Хертектен айтырдым.

— Малдың ханын сорар, сифункулятоз деп аарыг халдадыр көк саргылар дыр. Кадык-шыырак малдың безин деңгилдезин суларадыр. Арган хойларывыс өлүп эгеледи. Ооң тывылган чылдагааны эрткен чылын часкы, күскү чуулдаже малды кирбээнинден, кажааларын дезинфекциялаваанындан болган— деп харыылады.

Совхозта ортумак, дээди эртемниг 6 мал эмчизи бар. Тускай чиик машинаны база быжыглаан. Оларның онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чогу, олутпай чалгаазы оон тодаргай көстүр-дүр. Ам бо хүннерде малдың, ооң чаш төлүнүң ижин-шөйүндү аарыгларындан өлүр таварылгалары база эвээш эвес турда безин, аалдарга ховар баар, эмневейн турарын, акт тургузары-биле өйлежириниң дугайында малчыннарның хомудалы чөптүг.

«Кара-Хөлден» чоруп тура, совхозтуң чоокта ажылдап эгелээн директору Борис Маңнаевич Хертекке база катап ужуражып, совхозтуң эргезинде кайы-хире мал чеми барын, ону тыптынар талазы-биле кандыг хемчеглер алыр бодап турарын айтырдым. Ол хүн чүгле бергедеп турар коданнарга үлештирер 27 тонна сиген, садып алган 30 тонна суланың чамдызы артканын, чоокку хүннерде өске черлерден бичии сиген далганы, комбикорм сөөртүп алырынга идегеп орарын, ооң соонда районнуң агроүлетпүр каттыжышкынындан деткимче дилээрин чугаалады. Шынап-ла, совхозтуң удуртукчулары ыңай-бээр, ырак черлерже үргүлчү чоруп, шыдаар шаа-биле хөделзе-даа, мал чеми алыр чер тывылбастаан.

Улус депутаттарының Бай-Тайга райкүүскомунуң даргазы Н. Ч. Ооржактан, агроүлетпүр каттыжышкынының даргазы И. С. Идам-Сүрүңден сөөлгү үш чыл дургузунда ийи кижини халааш, үшкүзү кылдыр томуйлаан аныяк, арга-дуржулгазы чок директорунга деткимчени көргүзер, ажыл-агыйда тургустунган эң берге байдалды эдер дээш дарый боттуг хемчеглерни алыры негеттинип келген. Чогум чүден эгелээрил? Мындыг айтырыг чайгаар-ла салдынып кээр. Район чиштиниң курлавырын ажыглаар. «Тээли», «Бай-Тал», «Мурнакчы» совхозтарның девискээриниде хар чуга, малдың деңгилдези шоолут сулараваан, мал чеми ам-даа хөй. Удуртукчуларын чыып, дугуруштуруп, дузалаштырып чүге болбазыл? «Кара-Хөл» совхозта мал чудап өлүп эгелээнин дүвүренчиг байдал кылдыр көргеш, өске черлерден-даа тыптынарының аргаларын дилээр апаар. Чудаан, чеми чок хөй мал аазаашкын, чылдырыышкын манап шыдавас.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Сакманчылар

Кызыл районнуң Баян-Колда хойжу Оюн Кызыл-оолдуң кыштаа. Даглар эдээнде кылын хар чаа-ла эрип эгелээн. Кедээр даглар карандылай берген. Хойжулар үш чүс ажыг төрээн хойну тургуза чемгерип эгелээн. Бо чылдың кышкы-даа, часкы-даа хүннериниң бергезинден мында кайы-даа малчын муңгагдавастаан. Кажаа чанында хойларга бээр сиген-даа бар. Хамык чүве чүгле эки ажаалдадан, чемгерилгеден улуг хамааржыр.

Кыштаг бүрүзүнде аныяктар бар. Ооң бир үлегерлиг чижээнге бо аалдың кызы Лена Оюнну хамаарыштырар апаар. Ол хураганнарны үгек кажааже киир салып, далаштыг чоруп тур. Чанында хоочун сакманчы Кызылбай Чалзып-оол элээн каш хураганны база эккел чор. Оларның чаңгыс-даа хураганы хораваан.

ЧУРУКТАРДА: «Х Улуг хурал» совхозтуң сакманчылары Лена Оюн биле Кызылбай Чалзып-оол олар.

Охемчик ОНДАРНЫҢ фотолары.

ХЕВЭЭР АРТКАН

Бо чылдың март 8-те үнген «Тувинская правда» солуннуң ийиги арнын доллур парлаан «Концерн: деңэргелиглерниң эвилели, азы күштүглерниң күчүлели бе» деп бөлүк материалдарны, март 16-да үнген «Хемчиктиң сылдызы» солунга «Кешкенде хеме, көшкенде теве херек чок» деп бир арын бөлүк материалдарны республиканың болгаш Барыын-Хемчик районнуң номчукчулары эки билир. Ында чугааның кол утказы «Тыва даг-дүгү» комбинаттың Абазада даг-дүгү сайгарар баазазын «Даг-дүгү» концерниниң шиитпири-биле күрүнениң бичии бүдүрүлге чери «Тудуг материалдарынга» дамчыдып бээр деп турарынга холбашкан турган.

Ам дөрт ай ажыг үениң иштинде «Тыва даг-дүгү» комбинатты-даа, Абаза баазазының-даа коллективтериниң таарымчалыг ажылдаарынга улуг шаптыкты чедирип келген ол херектиң кол өөскүдүкчүлериниң бирээзи Барыын-Хемчик райондан ССРЭ-ниң улус депутадыйга депшиткенивис «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чиңгине директору турган Юрий Трофимович Комаров болганы районнуң чонунуң, соңгукчуларының чөптүг хомудаашкынын болдурган.

Ю. Т. Комаровтуң бо, кедизинде барып чүгле ол бичии бүдүрүлге чериниң бажында олуруп алган каш кижиниң эрге-ажыын бодаан, Тыва АССР-ниң болгаш «Тыва даг-дүгү» комбинаттың хөгжүлдезинге моондак болур херекти кылып турарынга «Даг-дүгү» концерниниң удуртулгазының Абаза баазазын «Тудуг материалдары» бичии бүдүрүлге черинге шилчидип бээр деп турарынга удурланган чагаа-бижикти, телеграммаларны бистиң республиканың удуртулгазындан, район болгаш Ак-Довурак хоорай Советтеринден, «Тыва даг-дүгү» комбинатта хөй-ниити организацияларындан «Даг-дүгү» концерниниң чиңгине директору В. Я. Сидоровтуң адынга чоруткаш, ону республикага болгаш Ак-Довурак хоорайга, «Тыва даг-дүгү» комбинатка кээп, ол айтырыгны бо черге чогумчалыг шиитпирлээри-биле чалаан турган.

Чоокта чаа «Даг-дүгү» концерниниң чиңгине директору Владимир Яковлевич Сидоров Кызылга кээп, республиканың Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң удуртукчулары-биле ужуражып, чугаалашкан. Ооң соонда ол Ак-Довурак хоорайга кээп, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажыл-ижин өске даг-дүгү казып, тып турар комбинаттар-биле деңнеп, таныжкан. Ол Абаза баазазынга база чедип, ооң коллективи-биле ужуражып, чугаалашкан. В. Я. Сидоров Абазаже «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чиңгине директору Г. В. Парамзин, республика парламентизинде Ак-Довурактан депутат, тудуг-архитектура болгаш транспорт талазы-биле доктаамал комиссияның даргазы А. Н. Шулепов олар-биле кады чорааш, Абаза баазазының моон соңгааргы салым-чолун шиитпирлээринге идепкейлиг киришкеннер.

— Күрүнениң бичии бүдүрүлге чери «Тудуг материалдары» 1990 чылда «Даг-дүгү» концерниниң составынга колдуунда-ла даг-дүгү комбинаттарының карьерлеринче, рудниктеринче демир-орук шээр шпалдар белеткээр чер кылдыр ажыттынган. Кол продукциядан аңгыда, ол бүдүрүлге чери хирээндиден, чоңгудан прессеп хырбалаан плиталарны кылыр, ыяш чөвүрээзин безин ажыглаарын планнап турар. Ол бичии бүдүрүлге черин тургузарынга Ю. Т. Комаров дорт киришкен-даа болза, Абаза баазазын «Тудуг материалдарынга» шилчидип бээриниң айтырыынга идепкейлиг киришпээн, бистиң-биле ындыг чугаа чорутпаан, сүмелешпээн кижи — деп, В. Я. Сидоров чугаалааш, «Абаза баазазының коллективинге болгаш Ак-Довурактың соңгукчуларынга чагааларынга эш Комаровтуң эдипкени эпчок сөстери дээш ол боду харыылап берзин. Черле ынчаш Комаровтуң адын долгандыр чоруп турар хөй-ле чугааларны соксадыр болза экидир»— деп чиктиг бодалды база чугаалаан.

Чиңгине директор В. Я. Сидоровтуң Кызылга, Ак-Довуракка, Абаза баазазынга чораанының түңнелинде Абазаның даг-дүгү сайгарар баазазын «Тыва даг-дүгү» комбинаттың составынга белен продукция цегиниң салбыры кылдыр хевээр арттырар шиитпир хүлээп алдынган. Баазаның коллективи В. Я. Сидоров-биле ужуражып тура, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың составынга артып каар дээн шиитпирлиг күзелин база илереткен.

— Абаза баазазының «Даг-дүгү» концерниниң составынга турар-турбазы концернге кандыг-даа ындыг улуг роль чок — деп, концерниниң чиңгине директору база чугаалаан. А ынчаарга, ол-ла концерниниң удуртулгазының «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чиңгине директору Г. В. Парамзинниң бүгү шынзыдыышкыннарын кичээнгейге албайн, ону харын-даа ажылындан хостаар дугайында билдириишкин бижииринге чедиргени чүнү чугаалап турарыл? Ол айтырыг харыы чок арткан. «Комаров дугайында ажылчыннарга чүнү чугаалап чедер мен?»— дээн, Ак-Довурактың чылыг күжү-биле ажылдаар электростанциязының төлээзиниң айтырыы база харыы чок болган. «Маргылдааның үнүп келгенинге шуптувус, концерн-даа, «Тыва даг-дүгү» комбинат-даа, Абазада база коллективи-даа, бичии бүдүрүлге чериниң удуртулгазы-биле буруулуг бис» деп, чиңгине директор В. Я. Сидоров чугаазын түңнээн.

Хуралдың киржикчилери колдуунда Абаза баазазының «Тыва даг-дүгү» комбинаттың составынга хевээр артканынга өөрээш, база ол хуралдың өске чугаалажыр айтырыгларының хөй болганы-биле баазза дугайында чугааны ооң-биле төндүрүп каан.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.
(«Хемчиктиң сылдызы» солуннуң корр.).

ЧОК-ЛА ДЭЭР, А ХЕРЕК КЫРЫНДА...

Хүндүлүг редакция!

Рынок харылзааларынче шилчилге үезинде база кандыг-даа бүдүрүлге чери бот-орулга-чарылга-биле амыдырап-чурттап турар апарган амгы үеде бар күчүлерни долу ажыглавайн, орулга киирип албайн, карылгалыг ажылдаарга болур бе? Бо айтырыгны салып олурарымда ужур-ла бар.

Бодумнуң караамбиле көрген чүүлүм дугайында бижип орарым бо. Бо чылдың февраль 20-22 хүннеринде Кызылга семинарга чордум. Семинар доозулган соонда Новосибирскиде сургуул доозуп турар оглумга ужуражыпкаш келир дээш, бир хүн самолет биледи садар черже үш катап халыдым. Чөгел төнгеш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан база билет садар агентстводан бир-бир броньнар дилеп алгаш, Новосибирскиже февраль 25-те ужар билет садып алгаш дыкала өөрээн мен.

Чогуур шагында самолетче олурарын чарлапты. 40 кижи олурар Як-40 дээр самолет болду. Чүгле 35 кижи олуруптувус. Арткан 5 сандай хос болду. Чүге сандайлар хозул деп стюардессадан айтырдым. «Пассажирлер чок-тур» деп харыы берди. Ол хүннерде Новосибирск ужар дээш билет айтырган кижилер бар-ла боор чорду чоп. Ол хирезинде чүге ындыгыл? Чүгле ол рейс ындыг болган бе? Чок. База-ла Бай-Хаакта чурттап турар мээң чаңгыс чер-чурттуум кижи мынчап чугаалап олурду. База-ла 40 кижи олурар самолетка Иркутск чедир чүгле алды кижи ушкан таварылга бар-дыр.

Агентствода билет садып олурар уругларның чонга каржы-хажагайын канчаар боор ону. Билет айтырарга, «чок-ла» дээр. Херек кырында самолеттар куруг «агаар» сөөртүп алгаш, ол-бо черлерже ужуп турар-дыр. Мынчаар ажылдаарга болур бе? Ынчангаш авиабүдүрүлгениң орулгалыг ажылдаарының орнунга карылгалыг ажылдап турары ол эвес ыйнаан?

Соян ЗАЙЦЕВ.
Бай-Хаак суур.

ЧААЗЫ-БИЛЕ БОДААР, ХӨДЕЛИР ҮЕ КЕЛГЕН

Хуралдан түңнелдер, бодалдар

Эрткен пятницада Кызылга, Политиктиг чырдыышкын бажыңынга болуп эрткен республиканың чер ажылдакчыларының чөвүлел хуралынга киирдиген залда чыылганнарга мындыг айтырыглар салдынган:

— Эрткен чайны, күстү оттүр байырлап, наадымнап, кударлар эрттирип, огулут ажыл-херек-даа бүдүрүп шыдавадывыс. Ооң түңнелдери бодур — мал кыштаглаашкыны, чоннуң аъш-чем-биле хандырылга айтырыы аажок нарыыдап, бергедеп келди. Чежеге дээр мынчаар хемчээл чок байырлап кээр бис, ону соксадыр үе келбээн эвес чүве бе? Ажыл-херек бүдүрүп чадап кааш, үстүкү органнардан, өскелерден дилеңир чүве тыптып кээп, ол шуут кандыг-бир чаңчыл апар чыдыр. Бөдүүн ажылчын бригадирден, ол болуиун ээлчээнде совхоз директорундан, ол район удуртукчуларындан, олар Кызылга кээп, республиканың удуртур баштаар органнарындан, даргаларындан, а олар Москвага барып дилениp, а эң улуг даргавыс Германиядан, Англиядан, өске-даа даштыкы чурттардан дилеңир апарды. Мынчаар, дилениp, чүгле ооң-биле амыдырап-чурттап болур бе? Дилениривис соксаткаш, ёзулуу-биле ажылдап көрээли!..

Ол айтырыгларны чыылганнарга Сүт-Хөл районнуң Карл Маркс аттыг совхозундан келген мал эмчизи, (өске адырда ажылдап турар болгаш хуралга чалатпаза-даа, дүвүрээн сагыш-сеткилин чер ажылдакчыларынга чугаалаар дээш хуралга болу чедип келген) күш-ажылдың хоочуну салган. Хоочуннуң айтырыгларын, түңнелдерин хурал киржикчилери каткы-хөг-биле уткуза-даа, ниитизи-биле аажок чүүлдүгзүнүп хүлээп алганын бо шагда хуралдарга ховар апарган адыш часкаашкыннары херечилээн.

Шынап-ла, хоочун ажылчинниң бо медегелинде чүүлдүг чүве хөй. Оларны, ук хуралга дыңналбаан-даа болза, бодумда бар сан-чурагайлар-биле бадыткаарын оралдажып көрейн. Эрткен чылын бистиң чуртувус даштыкыдан 1 миллион ажыг тонна эътти, 268 муң тонна мал үзүн, 85 муң тонна кургаг сүттү, 34,7 муң тонна бичии уругларга бээр сүт холуксааларын болгаш өске-даа аъш-чем аймаан киир сөөрткен. Бодап-даа көрүңер, бодунуң курлавырларының, арга-шинээниң (шын ажыглаар болза) талазы-биле бүгү делегейни чааскаан чемгерип болур улуг күрүне кандыг байдалда келген-дир?

Бистиң республикавысты ам көрүптээли. Эътти, сүттү, тарааны боттарывыс бүдүрүп турзувусса-даа, аъш-чем аймаанга хереглелдериниң хөй кезиин база-ла киир сөөртүп турар болгай бис. Эрткен чылга чедир бүгү хереглелдеривистиң бежен ажыг хуузун биске төптен тускай фондулар ёзугаар чорудуп берип турган болза, ам рынокче шилчиишкин-биле ындыг чүве турбас. Кандыг-бир чүвени алыр дээр болза, ол дээш төлээр, ооң орнунга өске-бир чүвени ыяап-ла бээр апаар, халаска кым-даа, чүнү-даа бербес. Чаңгыс-ла чижек, бир хүн-дүн дургузунда республиканың хереглели —100 тонна далган. Ынча хөй далган бүдүрер тарааны кайыын алыр бис? Ону мынчага чедир киир сөөртүп, эвээш-биче-даа бол курлавырны-даа кылып алган бис. Ынчалза-даа ооң орнунга чүнү берипкен бис? Ажыы-биле чугаалаар апаар, барык-ла чүнү-даа эвес. Ол-ла үеде ажылдап турарывысты шуут-ла чаржынчыг дивес арга чок. Бо чылдың бирги кварталында эът, сүт бүдүрүлгезиниң деңнели эрткен чылдың ол үези-биле деңнээр болза, тус-тузунда чүгле 61 болгаш 74,5 хуу болган. Ооң түңнелдерин бистиң магазиннеривистиң делгиирлери көскүзү-биле херечилеп турар. Мынчаар ажылдаар болзувусса, чүнү чедип аар бис?

Чер ажылдакчыларының хуралының дугайында бижип тургаш, чүге-ле аъш-чемге кээп, аңаа узүп чыдып берди бо деп, номчукчулар мээң дугайымда бодаар-даа чадавас. Эът, сүт, дүк (а ол дээрге амгы удур-дедир садыглажылгага бир кол өзек продукция) бүдүрүкчүлери малчыннарның ажылы чер ажылдакчыларының ажылы-биле сырый холбаалыг, оон улуг хамаарылгалыг деп санаар мен. Мал чеминге ажыглаар тараа, малга чем хөй-ле болза, малчыннарның ажылының түңнели база эки болур.

Амгы үеде кол сорулга — кол аъш-чем продуктулары-биле республиканың бодун боду хандырып турарын чедип алыры. Чамдык номчукчуларның сеткил-сагыжынга арай эпчок, анчыг, харын-даа доңгун ышкаш хүлээп алдынар чадавас, ынчалза-даа чүвениң шынын айтыр апаар, азырадып келгеш, ам кээп бодун боду тоттурары, харын-даа оон ажыр кылыры бергеле болур ужурлуг. А оон чайлаар кандыг-даа арга, өске орук чок. Ажылдаар апаар, ам барып аңаа эвес— каш дакпыр күженнишкиниг, чогаадыкчы, тывынгыр.

А ынчаар ажылдаарынга белен бис бе? Бодап көөрге, ам дээрезинде чок хире. Чөвүлел хуралга республиканың удуртур органнарының, ылаңгыя кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг хандырылгазының, кодээ ажыл-агый техниказының септелгезиниң удуртукчулары Б. М. Монгуш, В. Ф. Загвоздкин оларның дыңнадыгларынга тургустунуп келген байдалдарның мурнунга дүжүп бериишкиниң, ооң уламындан азырадыкчы хөөннер иле көскү болганын хуралдың киржикчилери эскерген болур ужурлуг. Ынчангаш хуралдың ажылын удуртуп эрттирип турган Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржакка оларның шыңгыы шүгүмчүлеткенининң, чемелеткениниң-даа ужуру ол.

Чогум-на харын ажыл-херекти дорт чорудуп турар «Күш-ажылдың хостуу» совхозта картофель бүдүрер кооперативтиг звенонуң удуртукчузу И. К. Дадар-оолдуң, Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозта арендалыг хову-трактор бригадазының бригадири Н. Н. Ефимов, Сүт-Хөл районнуң «Ишкин» совхозунда агроном, күш-ажылдың хоочуну Д. К. Монгуш оларның дыңнадыгларында боттуг ажыл-херек, ону оон-даа экижидер дээн күзел-сорук бир-ле илегелдя сеткилимге оттурду.

Оларның ажыл-херээ дыка солун. Чижек кылдыр И. К. Дадар-оолдуң удурткаиы звенонуң дуржулгазын кысказыбиле көрүптээли. Беш кижи кежигүнүг кооперативтиг звено 1985 чылда тургустунуп, картофель ажаап өстүрери-биле 40 гектар черни хүлээп алган. Баштайгы чылда арга-дуржулга арай эвээш болганындан, ажыл-херекке ёзулуу-биле кирип, хөнүп шыдаваазындан, көргүзүү ындыг-ла эки эвес —гектар чер бүрүзүндеи ортумаа-биле 95 центнер картофель болган. Республиканың дыка хөй ажыл-агыйларында ол эки көргүзүг деп санадып турар болдур ийин. Дуржулга-биле кады көргүзүглер өзүп, эрткен чылда звено гектар чер бүрүзүнден 178 центнер дүжүттү алган. Кызымак ажылчы-биле ону 200 центнер чедиреринге, ындыг көргүзүг доктаамал болурунга И. К. Дадар-оол бүзүрелдиг.

Кооператив кышкы үелерде ажылының арай эвээжей бээрин ажыглап, бир кодан хойну, 120 баш мыйыстыг бода малды база хүлээп алган. 200 тонна картофель урар шыгжамырны база туткан. Ооң ажылдап турары ышкаш кооперативтер хөй адырлыг болур болза эки деп түңнелге келгенин, алызында барып 5 аңгы угланыышкынныг ажылдаар бодап турарын кооператор саналының түңнелинде дыңнаткан. (Кооперативтиң ажыл-ижи, амыдыралы-биле номчукчуларны тодаргайы-биле таныштырар бодап турар бис).

Н. Н. Ефимовтуң саналынга бот-орулга-чарылгалыг коллективтер-биле ажыл-агыйлар аразынга хөй-ле, чамдыкта ужуру билдинмес, даңгаар-ла өскерлип турар санаашкыннар дээш хомудал, Д. К. Монгуштуң саналынга күш-ажылчы салгал, ооң белеткели дээш дүвүрел болгаш өске-даа чүүлдер илереттинген.

Хуралга оон-даа өске саналдар, дыңнадыглар хөй болган. Маңаа Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» совхозунуң директору И. В. Чүчевтиң саналын киирбес аргам чок болду. Ол номчукчуларга-даа солун боор, оларны чаа ажыл-херектерже сорук киирер чадавас боор.

Чоокта чаа республиканың кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының делегациязы-биле Новосибирск областың «Большевик» колхозунга чораанын чугаалааш, совхоз директору бодунуң удуртуп турары ажыл-агыйы-биле ук колхозту деңнештирип көргүскен.

— Ол колхозтуң тарылга шөлдери-даа, мал-маганының саны-даа барык-ла бистии-биле дөмей. Ынчалза-даа көргүзүглеривис оранчок аңгы: эрткен чылын бис гектар чер бүрүзүнден ортумаа-биле 9 центнер тараа ажаап алган бис, а олар—27-ни, бистиң бир инектен чылда саап ап турар сүдүвүс ортумаа-биле 2400 килограмм, а оларныы—5400, орулгавыс 2 миллион рубль, оларныы — 7,5 миллион. Ында ниити деңнээзи 520 килограмм четпээн инекти тарып боозатпас, а бистиниде 200 хире-ле болза ажырбас болгай. Малга белеткеп алган чеми шупту бирги класстыы, ийиги класс дугайында чугаа безин турбас, ажык дээр адаанда чаңгыс-даа сараат чок, шупту чылыг агаар-биле кургаттынып турар, тускай шывыглар азы дээвиирлер адаанда. Колхозтуң дузалал ажыл-агыйында 1500 норка бар. Кандыг-даа хоорай адааргап болур Культура бажыңы, 350 кижи олуттуг столовая дээш чүнү чүү чок дээр. А бистиниде байдал кандыг дээрзин боттарынар билир болгай силер.

Ажыл-агыйның төп турлаанда чурттаалга бажыңнарының хөй кезии ийи каът, мал тударынга таарымчалыг эвес хире-даа болза, ниити мал кажаазында өреге бүрүзү аңгылай кажаалап каан черлерлиг. Чурттакчы чонга азыраары-биле хаван оолдарын колхоз халас берип турар. Ажыы-биле чугаалаарга, шупту-ла чүве кижиже, кижиниң чаагай чоруунче угланган.

Ында база бис-биле дөмей улус ажылдап турар болгай. Артык чүү-даа чок. Хамык-ла чүве — ажылга хамаарылгада, ажылдап билиринде деп түңнелге келгенин совхоз директору чугаалаан. Ынчангаш часкы хову ажылдары доостуру билек, хамык тускай мергежилдиглерин, чамдык бөдүүн ажылчыннарын чыып алгаш, ук колхозка чедирип, херек кырында көргүзүп, таныштырар деп турар.

Директорну билип болбайн аан, кандыг-даа чүвени чедип аар дээр болза, өөренир, чаа-чаа аргаларны шиңгээдип, амыдыралга боттандырар апаар болгай. Ынчангаш республиканың кодээ ишчилери база ону сонуургап, күзел-соруу кыптыга бээр ирги бе дээн сеткил-биле мону бижээним ол. Мурнувуста ажыл-херек, шынап-ла, улуг, ону боттандырар дээш бар-ла аргаларны ажыглап, чааларын шиңгээдип ап, ёзулуг-ла бердинишкин-биле ажылдаар ужурлуг бис. А кол-ла чүве— азырадыкчы хөөннерден уштунуп, өскээр чаазы-биле бодаар, хөделири үе келген.

Николай БАЗЫР.

АВТОРНУҢ ТҮҢНЕЛ СӨЗҮ. Хурал хүнзедир болган. Кол илеткелден аңгыда саналдар, дыңнадыглар хөй болганын үстүнде айыткан мен. Хөй үе-шак чарыгдавазы-биле Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң даргазы В. О. Оюннуң илеткелиниң, өске-даа удуртукчуларның дыңнадыгларының кол-кол чүүлдерин (тезистерин) көвүдедир парлааш, хурал киржикчилеринге үлеп берген турган болза, эки турган боор чадавас. Ам барып оларда кирген хөй сан-чурагайларның хурал киржикчилериниң кулактарының дашты-биле эрте бергени чугаажок. Тезистер турган болза, оларны кана-даа ажыглап болгай. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң удавас болур ээлчеглиг сессиязынга чугаалажыр ужурлуг чер реформазының, тараачын (арат) ажыл-агыйлар, кодээниң социал хөгжүлдезиниң дугайында айтырыглар талазы-биле чугаа элээн ханы болган болза, ында шуут дорт ажылдап турар кижилер эвээш эвес ажыктыг саналдарны, сүмелерни киирер турган чадавас боор.

(Хуралдың киржикчилери ажык чагаа хүлээп алган. Ону солуннуң бирги арнында парлаан).

Бок тудуп чий берген

Шуурмак суурнуң санитар зоназынга хамааржыр мал одарладырынга ковчуг таарыжыр чер бар.

Ам бо черни бок тудуп чий берген. Ш. Б. Мажаа директорлаан Шуурмактың ыяш белеткээр пунктузу, Б. Д. Көк удурткан ыяш ажыл-агый чери, В. Г. Манеев болгаш Д. С.-Д. Куулар даргалаан «Строительный», «Тропинка» кооперативтер бо девискээрни мынчаар бокталдырып каан.

Бо девискээрни боктал-дырбас талазы-биле районнуң бойдус камгалалының комитединиң негелдезин бо үстүнде черлерниң удуртукчулары мынчага чедир күүсетпейн келген.

Дерме ДОРЖУ.

Рынок болгаш амыдырал

ЧЕДИР КЫЛБААН ЧҮҮЛДЕРИВИС ХӨЙ

— «Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын чогумчалыг болдурарының болгаш рынок экономиказынче шилчиринің программазын» боттандырар талазы-биле силериң удуртуп турарыңар каттыжышкынының ажылының дугайында республиканың Министрлер Чөвүлели чоокта чаа чугаалажып көргеш, доктаал хүлээп алды. Каттыжышкын бо талазы-биле кандыг ажылдарны кылып турарыл, Николай Борисович?

«Тыва автотранс» девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының чиңгине директору Николай Борисович Дьяконов бистиң корреспондентивис ындыг айтырыгны салган.

— Амгы үеде амыдыралдың кол-ла тептинер тепкинжи рынок апарганда айтырыг шынарыр харын. Каттыжышкынның күш-ажылчы коллективиниң рынок харылзааларынче шилчилгезинің программазын боттандырып чорудуп турарының талазы-биле чамдык кылып турар ажылын Министрлер Чөвүлелинге болган хуралга демделээн чүве. Чаа чүве чаа-ла болгай. Бо талазы-биле бистиң чедир кылбайн турар чүүлдеривис хөй. Ол дээш шыгыы шүгүмчүлеттивис. Өске кымче чая казар бис. Борта каттыжышкынының удуртулгазының, мээң бодумнуң-даа, күш-ажылчы бүдүрүлге коллективтериниң-даа, инженер-техниктиг ажылдакчыларывыстың-даа, каттыжышкынның ажылчын аппарадының-даа бүрүүзү бар дээрзин медереп билип турар бис. Моон бир кол чылдагаашы күш-ажылчы коллективтерни рынок харылзааларынче тодаргай ажылдан кылган план чокка, буу-хаа кирип эгелээнивис шын эвес болган. Каттыжышкында 17 бүдүрүлге бар. Оларның 9-у автотранспорт бүдүрүлгелери. Кол бүдүрүлгеге ажылдап турар кижилеривистиң саны безин 3400. Чүүк сөөртүр 1 дугаар автобүдүрүлге көдээ дузалал ажыл-агыйлыг, 2 дугаар АТБ уруглар садтыг. Аалчылар бажыңы болгаш чолаачылар дыштаныр пунктуларывыс база бар. Спорт залы база тудуп алган бис. Дус-Хөлде 100 орунnуг дыштанылга чери базада бо-ла сорулгаларга 4,3 миллион рубль чарыгдадывыс. 150 кижи эмнедир поликлиника база тудуп турар бис. Мынчап келирге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарыга, эки дыштанырыга таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар.

— Чаа байдалдарга ажылдаарынче каш чыл бурунгаарла кире берген турдуңар. Бо дугайты чүнү чугаалап болур силер, эш чиңгине директор?

— Ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа байдалдарынче бистиң бүдүрүлгелеривис 1986 чылда-ла шилчээн чүве. Бүдүрүлгелеривис чогумчалыг, арыг орулгалыг-даа ажылдап келди. Рынок харылзааларынче шилчип турар амгы үеде тодаргай планны тургускан бис. Ол ам-даа чедир кылдынып турар. Чүге дээрге каттыжышкынның күш-ажылчы коллективтери рынок харылзааларынче тодаргай ажылдап кылган план чокка кирген турганы база частырыг болган. Кижилериниң психологиязын эде тургузуп турган, ажылды эгелээр турганы бистиң бүдүрүлгелеривистиң чамдык удуртукчулары ам-даа чедир билбейн турары харааданчыг боон турар. Экономиктиг өөредилгеге колдуунда-ла удуртур ажылдакчылар хаара туттунган турган. Рынокче шилчилгеде бир четпейн турар чүүлүвүс ол. Ажыл-агыйны чорударының амгы методтарын, рынокче шилчилгениң айтырыгларын кижилерниң ажылдап турар тодаргай черлеринге чорудары чугула боон турар. Кылган частырыгларывысты эдип алыры-биле бо ажылдарны чорудуп эгелей берген бис.

— 1991 чылдың планнары тургустунган болгай. Хандырыкчы заводтар-биле керээ чарып алдыңдар-ла ыйнаан?

— Кол көргүзүглер талазы-биле чыл планы тургустуган чүве. Кылыр ажылдар болгаш ачы-дуза чедирилгезинің талазы-биле керээлерни чарып алган бис. Хандырылга керээзинің талазы-биле бергедеп турар бис. Автобустар болгаш чүүк машиналары-биле хандырып бээр талазы-биле заводтар-биле керээни мынчага чедир чарып чадашкан бис. Бистиң бир бергедеп турар айтырывывыс бо. Чүүк транспортунуң болгаш пассажирлер транспортунуң хуусаа-даа, шынардаа талазы-биле эргижирел келгени бистиң чогумчалыг ажылдаарывыска доктар боон турар. Ынчангаш шимчээр составтың техниктиг хандырылгазын, баш удур септелге чорударын организастаар хемчегнерни ап эгелей бердивис.

— Рынок харылзааларынче шилчилге үезинде эргелеп башкарылганыг структуразын эде организастаар апаар-ла болгай...

— Бо чылдың февраль 1-ден эгелеп каттыжышкынның аппарады ангыланган. Каттыжышкынның бүгү бүдүрүлгелери бот-тускайлаң кылдыр каттышкан. Каттыжышкынның аппарады 50 хуу кызырылган. Ол кызырылдадан чылда-ла 50 муң ажыг рубль камналгалыг болур бис. Бүдүрүлгелерниң структуразын өскертир, чаа хевирлерни нептередир талазы-биле хемчеглер алдынып турар. Минусинск АТБ-зин, КМК-ны болгаш улус ажыл-агыйын транспорт-биле комплекстиг хандырар бүдүрүлгени арендаже шилчиндер деп турар бис. Кызылдың автосептелге заводунуң баазазынга чазаныла кылыглары бүдүрер кооператив тургустувус. Дилиг материалдары бүдүрер база бир кооператив тургустунар деп турар.

— Март-апрель айларда каттыжышкынның кылза чогуур ажылдарын чазак доктаалында тодаргай айтып каан болгай. Бо талазы-биле ам кылып турар ажылыңар дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Рынок экономиказынче шилчилгенин программазын боттандырар талазы-биле бистиң ажылывыста шыгыы четпестерниң барын айыткаш, кылза чогуур ажылдарывысты чазак доктаалында дорт айтып каан чүве харын. Чазак доктаалын күүседири, ону амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылдарны чорудуп эгелей берген бис. Бистиң бүдүрүлгелеривиске аттестация эрттирдивис. Оон бир сорулгазы — бүдүрүлгенин эки организастаар билир, талантылыг кижилерни идередип, билип алыры. Шак ол бедик мергежилдиг, организакчы талантылыг кижилеривистиң кедизинде барып, автобүдүрүлгелерниң инженерлеринге база начальниктеринге томуйлаар бодап турар бис. Аттестация эрттирип турган үеде бүдүрүлгени эки билир, ажылды организастап шыдаар 18 кижини билип алдывыс. Ол бистиң курдавырывыс. Горький хоорайда автозавод директору-биле чоокта чаа чугаа кылдым. Бисти автомобиль-биле хандырып турар заводтарның бирээзи ол-ла болгай. Чугаавыс бүттү ышкаш. «Росавтотранс» концери-биле база чугаа кылып турар бис. Бо чылдың ийиги кварталында 15 автобус, 65 чүүк машиназын алыр боор бис.

Минусинск АТБ-зин арендаже шилчиттивис. Ында 780 кижи ажылдап турар. Бо автобүдүрүлге бистиң база бүдүрүлгевис чүве. Маңаа мурнакчы дуржулга школазының база организастаар деп турар бис. Чазак доктаалын амыдыралга боттандырар талазы-биле амдыызында кылып бүдүрүп алган ажылывыс бо-ладыр. Ийет, уттупкан-дыр мен. Пассажирлер хандырылгазының культуразын бедидер база оон шынарын экижидер соруглга-биле Кызыл хоорөкүүскомнуң чанында коммерция-ажыглал албанын тургустувус.

— Интервью бергениңер дээш четтиргивис.

Манай-оол ОЮН интервьюну кылган.

АЗЫРАДЫКЧЫЛАР БОЛГАШ ЧЕМГЕРИКЧИЛЕР

Бо чылдың апрель 2-ниң бүдүүзүүде Улуг-Хем районнуң садыг-магазиниерине хөлзээзининг-ле болган. Өртектериң улгадыры-биле холбаштыр моон соңгаар амыдырап-чурттаары бергедээр деп чүве кижи бүрүзүнге билдине берген. Ынчангаш эңгиин садып алыкчылар магазиннерни ол-бо таладан атакалап кирипкен. Март 31-де Шагаан-Арыгның төвүнде хлеб садыыдан бөлүүн улус ооң өртээ чиик турда дээш, буханкаларны мырыңай он чедир садып ап турду.

Ол өйде ажылчын хандырылга киллдизинің Хайыракан суурунда столовазынга чүү болуп турганын ап көрээли.

Эртенгинің 11 шак 45 минута турда партия райкомунуң ийиги секретарының чолаачызы Сергей Кукарин халдып келгеш, столоваядан үш шоодай далган чүдүрүп алгаш барган. (Ооң бажыңындан 2 бидон брага база тывылган). 14 шак ажып чорда Шагаан-Арыгга ыяш ажылагай черинің директору Виктор Прудников 30 килограмм эът, 2 шоодай далган, 20 килограмм саржат, 6,5 килограмм быштак, 17,4 килограмм колбаса аппарган. 17 шак ажып турда «Красноярскгэстудугнуң» дугаары 3 КМК-зында бүдүрүлге-техниктиг киллдистиң начальныгы Иван Тряскин 3 хааржак ишти 120 банка майонез, 30 килограмм колбаса алган...

Столовая продуктулар үлээр магазин эвес деп чүве билдингир болгай.

Ажылчын хандырылга киллдизи артыкшылдыг продуктуларын сайгарып турганы ол бе? Чок. Киллдистиң магазининге КМК-3-түң ажылчынары талоннарын тудуп алган оочурлап турда, 88-45 дугаарлыг «Нива» халдып келгеш, чартык инек эъдин чүдүрүп алгаш барган. ОРС-туң (ажылчын хандырылга киллдизинің) база бир ажылдакчызы Людмила Турищева чүүк машиназын долдур бараан чүдүрүп алгаш, Кызыл кайы сен дээш хап чорупкан.

ОРС-туң азырадыкчылары арбын-даа болза, ооң даргалары боттарын черле утпайн келген. Ында склад эргелекчизи Зоя Товуунуң тайылбыр бижинидеп элээн одуургулардан маңаа кирип көрейн.

«ОРС даргазы Людмила Турищева, профком даргазы Любовь Кочеткова, товароведтер Ирина Володина, Михаил Шойзат база Чара Сүктер-оол олар бежелээн 16 комплект ак-чоорганнар, 100 эш ук, индий 4, итали 6 чүвүрлер, поляк 6 куртка, румын 11 хөйлең, норка бышкаандан кылган херээжен 11 берет бөрттер алган. Шупту бараанының өртээ 4372 рубль. Оон аңгыда Людмила Турищева 10-10 метр «Свирель», «Нежность», 15 метр драп деп пөстер, 63 килограмм деңзилиг бир досказр сгущенка, 500 «Опал», 500 «Астра» сигареталар, 2 шоодай рис алган. Любовь Кочеткова даргазындан чыда калбаан. Ооң март 30-де складтан апкан чүүлдери: 3 шоодай чигир, 20 килограмм маргарин, 90 банка тушенка, 45 банка сгущенка, 500 «Опал» дээш ниитизи-биле 2119 рубльге бараан болган».

Бо фактылар чүгле өртектер улгадырының бүдүүзүүде өскелер-даа кыдат тоннарны садып алыр чепшээрелди эът дужаавайн алган деп райкүүскомнуң иштики херектер киллдизинің ажылдакчылары меңээ бүзүретти. Ындыг-лаыйнаан, чепшээрел холда болганда, оларда кандыг бууруу боор, мындыг тавырылгада канчаар хөделирин үстүкү кижилериң чижээ айтып турар болгай.

А херек кырында эът дужааган квитанцияларлыг дыка көвей улус куруг калган. Чижээ, хоорай чурттакчызы Зоя Хомушку мырыңай-ын квитанциялыг. Өөңүг телевизор-даа, кыдат тон-даа садып алыр дээш белеткелдер конторазынга чеде бээрге, «озалдап» калган болур.

Садыгга хамаарышкан ажылдакчыларның чамдыктарының ажылап турарын бодап келгеш, муңгараап кижидир мен. Хоорүүскомнуң даргазы Мерген Анай-оол чоокта чаа меңээ мынча диди: «Бараан келген деп дыңнап алгаш, райпо ажылдакчылары склад эжинде оочурлап алган турар боор улус чорду». Ооң сөстерининң шынынын мындыг бир факт бадыткан чыдыр. Эрткен чылдың ноябрьда Арыг-Үзүү ажылчын кооперациязынга норка бөрттер келген. Бир бөрттү садыг эргелекчизи Любовь Монгуш дораан алган, ооң соонда база бирээзин автолавка эргелекчизи Сүүт-оол Маадыр-оолдан база апкан. Көрүнер даан, ховар бараан кээрге, ону баштай райпо, рабкооп. ОРС ажылдакчылары үлежиттер, оон садыгларже үндүр октаптарга, дарга-бошкалар, шимчегир, кажар кижилер дойлап кааптар, а бөдүүн кижилерге ол бараанарның ужу-кыдыы келзе кээр.

Районда ажылчын контроль ажылдавайн турар. Ону ажылладырынга чогуур черлерниң төлөөлериниң сонуургалы чок. Контрольду ажылчын кижиге дагзып каарга, ол үлешке дараларны киирбейн барып болур болгай.

Удуг-Хемде складтардан бараан алыр чорук дыка нептерээкин үстүнде чижектердей көрүп болур. Оон-биле склад эргелекчилери-даа, садыгжылар-даа чөпшээрежин орар апарган. Садыгжыларга бараанарның боттарын көргүспейн, чүгле акшазын киир октап бээр. Мындыг чорук чежеге дээр уламчылаарыл?

Мээң үстүнде айткан чижектерим чүгле өртектер улгадырының бүдүүзүүнде көстүп келген дээр болза, шын эвес дээрзин база катаптап каайн. Энгиин садып алыкчыны оюп кааптар чорук моон мурнунда-даа турган. Ону болдурбазының аргалары бар. Ынчалза-даа милиция болгаш өске-даа хыналда органнарының шүшпен болгаш идепкей чогу моон тода көстүп турар. ССРЭ Президентизиниң Чарлыын ёзугаар садыг шугумунда хажыдыышкыннар-биле демиселге Күрүнеиниң айыыл чок чорук комитединиң район салбыры киржи бербээн болза, бодүүн чон боттарының-на «хүндүлүг» дарга-бошкаларына ховар-даа, аңаа-даа бараан талазы-биле кызагладып алган орбушаан болур йиик.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» тускай корр.).

ТЫВА АЛДЫ

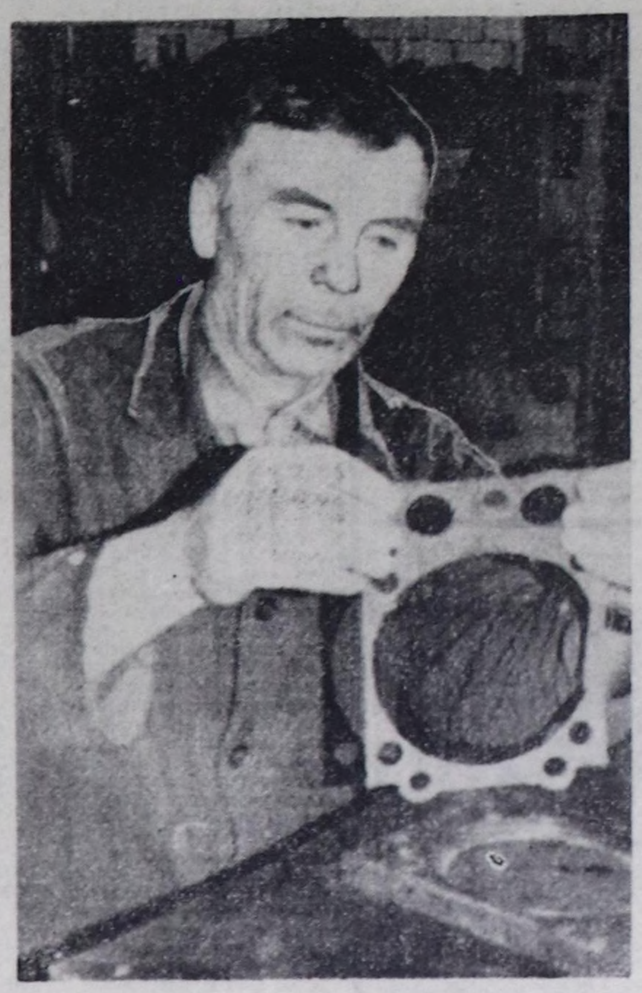
А Я Л Г А

Москваның «Совет композитор» ном үндүрер чери «Бичии пианистиң библиотеказы» деп серияның «Совет композиторларның бичии уругларга альбомнары» деп нота чыындыларының он дөрткү үндүрүлгезин чырыкче үндүрери-биле белеткеп турар. Тыва улустуң аялгаларының темазынга бижиттингеп композитор С. Крымскийниң алды музыка чогаалдарыында база кирген.

Татьяна АНДРЕЕВА.
Москва хоорай.

Чилби чигенин билбес

ТАНЫЖЫПАР: септекчи Василий Степанович Жилин-дир

Кызылда коммунал ажыл-агыйының тускайжыттынган автобүдүрүлгезинің септекчизи Василий Степанович Жилинниң ажылдаар цегинде дугуйларның резиналарын хырбалаш, чыскаай салып каан турар. Дериглелер-даа бар. Ону ажыглаар. А хол-биле хырбалаар болза, чүү шоолуг ажылды кылып ап болур деп?! Улуг машиналарның моторларын-га база септелге кылыр.

Бо АТБ-де ажыл-өүрү машина-техника бар. Кудумчуларны шир-биир, суг чаштырар, хирлиг суг үндүр сордурар техниканы ол септежир. 1967 чылдан мында септелге ажылынга киржип эгелээн.

Охемчик ОНДАРНЫҢ фотозу

«БУЯННЫГ СЕТКИЛДИҢ НЕДЕЛЯЗЫ»

Кижилер бот-боттарынга дузаарга-эзелдек-эвилең, хүндүткелдиг болган тудум, долгандыр турар амыдырал улам-на чылыр, чырыр. Буянныг сеткил, кээргээзел чорук үе-дүптең бээр амыдыралдың төнүп болбаан үнелиг чүүлү болуп келген. Ачы-буянныг чоруктуң болгаш кадыкшылдың россия фондузунуң Тыва салбыры бо неделяны, апрель 7-ден 14-ке чедир «Буянныг сеткилдиң неделязы» кылдыр чарлап, бүгү-эвилел акциязынга идепкейлиг киржир деп деткээн.

Ачы-буянныг чоруктуң болгаш кадыкшыл фондузунуң үндезилеттинер быразы — күш-ажылчы коллективтериниң, организацияларының болгаш хүү-даа кижилериниң шилчиндип берген акша-төгерии болур. Бистиң аравыста ядыы-түрениг, кежик-чол чок чурттап чоруур кижилер база бар.

Оларның дугайында утпайн, каш-даа акша ындыгларга дуза болур деп чүүлдү бодап, фондунуң агар санынче акша шилчидерин кээргээр сеткиливистиң илерели кылып, дузадан көргүзүп көрээлиниер.

Кызыл хоорайда фондунуң агар саны Чурттагга-социал банкызында № 704401.

(Бистиң корр.).

«Шынның» почтазындан

ЧӨРЕМЕ ЧИКСЕЙ-ДИР СИЛЕР БЕ?

Республика солуннарынга, радио, телевидениеге сөөлгү үеде Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының дугайында чүүлдер эвээш эвес үнгүлээн. Колдуунда-ла бактаан, шүгүмчүлээн боор чүве-ле болгай. Хурал-суглааларга база-ла ындыг. Бүдүн коллективтиң ажылында кайын-на шупту-ла чүве аргажок багай болду деп? Эки чижек база бар болдур ийин.

Эрткен чылын эът комбинадының удуртулгазының болгаш ажылчыннарының идепкейлиг киржилгези-биле район төвү Кызыл-Мажалык суурда болгаш Ак-Довурак хоорайда ук бүдүрүлге черинин фирма магазиннери ажыттынгылаан. Инек, хой болгаш хаван эъдин, тырткан эътти, колбаса кылыгларын база мал ишти-хырындан кылган тыва национал чемнерни ол магазинден садып ап болур. Өртээ-ле арай улгузумаар боор, ынчалза-даа продуктуларны садып алыкчыларның идепкейлии-биле ап турарындан көөрге, ындыг-ла аар эвес хире.

— Фирма магазиннерни ченнің аайы-биле аңаа-ла ужур эдертип эвес, а биске-даа, садып алыкчыларга-даа ажыктыг деп санап, ажыткан бис — деп, комбинаттың директору Г. Иргит чугаалап орду. — Чоокка чедир-ле малдың ишти-хырның, бажын, дуюгларын колдуунда-ла октап турдувус. Ам бүдүрүлгевисти шуут-ла артычы чок кылырын ораддажып турар бис. Тыва кижи мал сокканда, чүү-даа артпас-ла болгай. А бис канчап барган бис? Ажыдып алганывыс ийи магазин — ол дээрге улуг ажыл-ишти чүгле эгези-дир. Эрткен чылын ол ийи магазинден 30 муң рубль орулганы киирип алтывыс.

Эң чоокку үеде ыяш магазиннер, буфеттер Кызыл-Мажалыктың Культура базыңа, Ак-Довуракты спорт комплекизинге, районнуң ыяш ажыл-агыйынга болгаш өске-даа черлерге ажыттынар. Оон аңгыда бо чылын район төвүнге тыва национал чемнер кафези, база бир фирма магазин садып алыкчыларны хүлээп алыр.

Ынчангаш кижи хам, чеме, согага, аңдарышкы, манчы болгаш өске-даа национал тыва чемнер сонуургаар болзунарза, Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының фирма магазиннерин оюп эртпенер.

Игорь ДОРЖУ.
Барыын-Хемчик район.

ӨӨРЕНИП КӨРЗҮН

Тес-Хемниң Берт-Даг суурнуң чурттакчылары республика найысылалы Кызыл чедип, херек бүдүрүп алыр дээнде, кара хилинчээвис көөр апардывыс. Оон чылдагааны мындыг. Кызылдан келир автобус Самагалдай — Берт-Даг—О. Шынаа, а оон улай Өвүр районнуң «Ак-Чыраа» совхозтуң төвүнге чедер. Оон кээрге, Берт-Дагдан кижи олурар арга чок кылдыр тырлып алган болур. Чорук-херээн бүдүрүп алыр дээн Берт-Даг чону 5-6 кижи автобуска чүткүп кирзе кирер, кирбээннери чоруп чадап, чадаглап каар мындыг апарган бис. Ол чадаглаан кижилериниң чамдыктары чонуң чоон оруунче базыптар. Аңаа эрткен-дүшкен машиналар «бадылап» тура хүнзээр.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң төвү Берт-Даг суур — Тес-Хем районда эң хөй чурттакчылыг суурларның бирээзи. Ынчангаш маңаа автостанция бажыкын тудар, чонуң аргыжылгазынче чогуур кичээнгейни салыр үе черле келген. Улус депутаттарының Тес-Хем район болгаш Берт-Даг кодээ Советтери база Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң дирекциязы бистиң хомудалывысты база чорекин көрзүн.

Зүче-оол ДОЮНДУП.

СОЛЧУЛГА ФОНДУЗУНДАН ТУРГУССА...

Каш чыл бурунгаар Самагалдайга ыяш ажыл-агый черинге ажылдап турдум. Аңаа ажылдап турар үемде, чонунуң чыгган чыжырганазын хүлээп ап турдувус. Ол үеде арга даамалынга алды кижи ажылдап турган чүве. Күскү үелерде КАИ ажылдакчыларын киириштирип тургаш, кайы хамаанчок чыжыргана чыгган, ону ол-бо черлерже сөөртken кижилерни тудуп, торгап-даа турдувус.

Чыжыргана чыыр талазы-биле чоп-биле керээ база чарып турган бис. Ынчан чыжырганы 20 тонна чедир дужаптар турду. Часкы үеде Тес унунуң чыжырганазының сывын кезип алгаш, Кара-Хаак лесничествозунга үрезинге орнап, Кош-Терек деп черге тарып олуртуп турдувус. Самагалдайның ыяш ажыл-агыйын Шуурмакче көжүрген соонда, бо ажыл чоруластай берди.

Мен бодап көөрүмге, рынок харылзааларынче шилчип турар амгы үеде Тыва АССР-ниң экономиказын чогумчалыг кылдыр быжыктырарынга чыжыргана чыыры, ону күрүнеге дужаары улуг ажыктыг деп бодаар мен. Тестиң унун дүргаар чыжыргана үнер черлер хөй. Эрзинден эгелээш, Ак-Чыраа чедир чыжыргана үнген чер-ле болгай. Бо хире байлаавысты төтчеглеп турарывыстың орунга оны хумагалыг ажыглаары, солчулга фондузун тургузар болза эки хире.

Виктор ЛОПСАН.

Чаа чүүлдер, фактылар

ТАРААЧЫННАР АССОЦИАЦИЯЗЫ

Черниговка суурга тараачыннар чыыжынга фермер ажыл-агыйларның, кооперативтериниң болгаш арендаторларның Приморье край ассоциациязы тургустунган.

— Бистиң кол сорулгавыс — фермерлерге, арендаторларга болгаш көдээ ажыл-агый кооперативтеринге бүгү талазы-биле дузалаары. Чаа тыптып турар фермерлерниң эргелерин камгалаар, оларның эргежыктарын дээш туржур, ажыл-агыйны чорударының янзы-бүрү айтырыгларының талазы-биле сүмележир, техника, үрезиннеринии тергиин дээн сорттарын садып алырынга, тудугга киржинчи болурун күзеп турар бис. Ол ышкаш Азия—Оожум океан девискээрде чурттарның фермерлери болгаш көдээ ажылагый ассоциациялары-биле ажыл-агыйжы харылзаалар тударынче шыгыы кичээнгейни угландырар бодап турар бис — деп, ооң даргазы В. Хижинский чугаалаар.

В. Хижинский улус депутаттарының Черниговск район Советиниң даргазы болуп ажылдап турган. Кажан РСФСР-ниң чер дугайында Хоойлузу үнүп келирге, ол ук-ыыгуурулган тараачын кижиниң оглу. Приморье крайның баштайгы фермерлериниң бирээзи болу берген. 40 гектар өлүг арендага алган. Хой-ниити өгелээшкиниң үндезининге ассоциацияның даргазы болуп ажылдап турар.

Анатолий ИЛЬЮХАНОВ.
Владивосток.

АЧЫ-БУЯН РЕЙСТЕРИ

Ачы-буян көргүссүңзе, алым-хайдан чайлаар сен. Улустуң бо үлегер домаан Туркменияда кижилер болганчок-ла сактып келир апарган. Ылаңгыя даштыкыда өөңүктерниң ачы-буянын четтирип турар кижилер оны бо-ла чугаалай бээр.

Бортунда аъш-чем чүдүрген самолёт Абу-Дабиден (Каттышкан Араб Эмираттар) Ашхабад аэропортунга хүнүн-не үжүп келир. Даштыкыдан гуманитарлыг дуза хүлээп алыр талазы-биле республика комиссиязының даргазы Н. Курбановтуң созүгбиле алырга, чүгле ол чурттан Туркмениже авырал көргүзериниң 22 рейизи кылдынган турар ужурлуг.

Бүгү-ле продуктулар, колдуунда-ла уруглар аъш-чеми, уруглар бажыңнарыңга, интернаттарга болгаш өгелеге албан черлериңе хуваттынган турар. Тускай комиссия аъш-чемниң хуваттынып базатедиртинип турарын контрольдап турар. А аңаа кирижикчилерниң саны кызырары-биле республиканың янзы-бүрү хоорайларында болгаш суурларында уруглар бажыңнарының база интернаттарның Ашхабадче кээп турар төлөөлекчилериңе посылкаларны бээр.

Область төвү — Мары хоорайга февраль төнчүзүнде Делиден самолёт ужуп келген. Ол дээрге Туркменияга дуза көргүзериниң Индиядан ооң ийи дугаар рейизи болган. Бир дугаар рейс-биле келген аъш-чем болгаш эмнер аймаа адресаттарыңа шаптык чок четкен.

Огульбиби АМАННИЯЗОВА.
Ашхабад.

КӨРЕЙ КУХНЯ

Көрей кухнинің Хабаровскиде «Ульсан» дээр ресторааны ажыттынган. «Океан» садыг комплекизи болгаш эртем-техниктиг ачы-дуза көргүзериниң төвү ону бичии бүдүрүлге кылдыр тургускан.

— Бо бичии бүдүрүлгени ажыдарынче амыдырал бисти албадапкан чүве. Чүге дизе хоорайда совет хөй-хөй корейлер чурттап турар, ол ышкаш Көреядан биске делегациялар хөйү-биле кээп турар. Ажыл-агыйны чорударының чаа хөйлуларын ажыглавышаан, коллектив эрткен чылын садыг комплекизин арендалап алган. Аңаа чедир бараан саарылгазының планын күүседиринче чүткүп турган болзувусса, ам оруда алырының аргаларын дилеп турар апарган бис. Чылдың түңнели-биле, чижээлээрге, ол 26 муң рубль болган.

«Океан» комплекс кедизинде барып Көрей Республиканың хоорайларының бирээзинге орус кухнияның ресторанын ажыдар деп бодап турар.

Евгений БУГАЕНКО.
Хабаровск.

ПЕНСИОНЕРЛЕР КАШТЫ АЛЫРЫЛ?

«Үүрмектеп садар өртектер реформазының база чонунуң социал камгалалының дугайында» доктаал ёзугаар өртектер өскениниң чарыгдалдарының орнун дуглаар компенсацияны пенсионерлерге, азырадыкчызын чидирген өг-бүлелерге, социал пенсия ап турарларга база инвалидтерге социал хандырылга килдистеринден төлээр.

Пенсионер азы инвалид хамаатыларның пенсия хемчээлинге база назы четпес уругларны дээп немелде ап турар таварылгада төлелгени чорудар.

Ажылдап турар пенсионерлерге компенсацияны ажылдап турар организациязы төлээр.

Үстүнде айыттынган компенсацияның хемчээли — 78 рубль (65 рубль кадар 20 хуу район коэффициентизи). Март 20-ден 31-ге чедир төлээн 78 рубль апрель айның компенсациязы боор турар. Чижээ, пенсионер ай санында 120 рубль пенсиялыг, мартта 78 акша компенсацияны алган. Апрель айда —120 акша пенсиязын алыр, а май айдан эгелеп 198 рубльди ай санында алыр ужурлуг (120 рубль пенсия кадар 78 рубль компенсация).

Ада-иезин чидирген бүдүн өскүстерниң уруг бүрүзүнге 156 рубльди бээр.

Уруглары өг-бүлелерге үстүнде айыттынган доктаалдың 20-24 дугаар чүүлүн ёзугаар пособиелерниң хемчээли өскен.

Өг-бүлеге уруг төрүттүнген таварылгада мөөң акша (хары угда алыр) 420 рубль кылдыр кердүнген. 132 рубльди дараазында таварылгаларда бээр:

а) 1 хар 6 айлыынга чедир уруг азырап олурар 1 чыл стажтыг ажылдап турар иелерге база бот-өөредилге-биле өөредилге черлеринде өөренип турар иелерге;

б) Совет Армияның хүрээлениинде шериг албаны эрттирип турарларның уругларынга;

в) интернат-школаларга азы уруглар бажыңынга кижизиттирип турган азы ескен бот-иелерниң уруг бүрүзүнге 132 рубль чедир өскен.

96 рубль чедир дараазында пособиелерниң хемчээлин улгаттырган:

а) 1 хар 6 айдан 6 харга чедир уруг азырап олурар иелерге;

б) 6 хар четпээн уруглар-лыг бот-иелерге;

в) ада-иези алимент төлээриниден дезип турар таварылгада тыпсыр пособиени 6 хар четпээн уругларга.

108 рубль чедир улгаттырган пособиелер:

а) 6 хардан 18 харга чедир уруглары бот-иелерге;

б) ада-иези алиментиден ойталап база төлээриниден дезип турар таварылгада тыпсыр пособиени — 6 хардан 18 харга чедир уругларга.

Оон-биле чергелештир ажылдавайн турар хамаатылар районнарының база хоорайның социал хандырылга килдистеринге компенсация айтырыы тургузуп кээп турарлар. Мээаа хамаарыштыр тайылбырлаарывыс болза, хоойлу ёзугаар «ажыл чок» (безработный) деп бүрүткеттинген хамаатыларга 60 рубль компенсация кердүнген. Компенсацияны «ажыл чок» дээш төлээр пособиеге (пособие по безработице) немей бүрүткээн организациязы төлээр ужурлуг.

Мария ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң пенсия килдизиниң начальниги.

ӨТТҮНҮШКЕН АЖЫЫ БАР БЕ?

Тывага улусчу революцияның тиилээнинден бээр 70 чыл оюнга тураскааткан улустуң аас чогаал ансамбльдериниң көрүлдезин республиканың Культура министерствозунуң эртем-методиктиг төвүнүң чанында тургустунган улусчу аас чогаал клуву организастап эрттирип эгелээн. Бай-Тайга районунуң культура килдизиниң «Мөңгүлектиң сыры» аас чогаал ансамбли уран талантызы-биле кызылчыларны өөрткен. Чоокта чаа Чөөн-Хемчиктиң «Аялга» ансамбли Кызылга аалдап келген. Олардан кызылчылар хөйнү манаан, ынчалза-даа...

Улусчу чогаадылганың III бүгү-эвилел фестивалынга киириштир база Тывага улусчу революцияның 70 чылынга тураскааткан аас чогаалды улам сайзырадыр, тыва улустуң йөрээлдерин, ёзулалдарын, чаңчылдарын диргизер сорулгалыг көрүлдеге киржип келген «Аялга» аас-чогаал ансамблиниң көргүзүү РСФСР-ниң Компартиязының рескомунуң Политиктиг чырдыышкын бажыңынга чоокта чаа болган. Чөөн-Хемчик район — уран талантылыгларның, ат-сураглыг кижилерниң чурту. Ынчангаш кызылчылар оларның концерт көргүзүглеринден чаа ажыдыышкыннарны, чогаадыкчы дилээшкиннерни, солун күүседиглерни манап турганы чугаажок. Чыылган көрүкчүлер-даа арбын болган. Ол-ла шакта хөгжүм-шии театрынга болган «Тыва» ансамбльдиң концерти оларга шаптык каткан.

«Аялга» ансамбльдиң репертуарында солун, ажыктыг, өөредиглиг көргүзүглер чок деп болбас. Чадаананың Культура бажыңының методизи Николай Ооржак хам кижиниң бурунгу эдилелдерин бүрүн кедипкеш, дүңгүрүн хап, харын-даа залда орган көрүкчүлерни безин «Куук-кук» деп алганмышаан, «хайбачыттан» адырылдыр «хамнаан». Өскелерден ылгалдыг база бир уран талантылыг бот-тывыңгыр артист ынчаар көзүлген. Тыва улустуң бурунгу ырыларын национал хөгжүм херекселдеринге алды кижиниң ойнап күүсеткенин көрүкчүлер бедик-биле үнелээн. Ол-ла хөгжүмчүлерге үдедип алгаш, Тывада ховар дээн ыраажыларның бирээзи Барыымаа Кара-Сал «Бай-ла Хемчиимни», «Дагып катап дарлатпас бис» деп улустуң ырыларын тергиинне күүсеткен. Ол ышкаш улустуң аас чогаалының талазы-биле Америкага болган делегей чергелиг «Алдын диск» фестивалының киржикчизи, оон Алдын сылдызы деп хүндүлүг атты чедип алган, ансамбльдиң удуртукчузу Олег Кууларның оттук, бижээн азынгаш, торгу тонун кеткеш, дошпулуурун туткаш, хөөмей, каргыраа, сыгыт хевирлерин бадырыптарга, көрүкчүлерниң арыннарынга өөрүшкүнүң, чоргааралдың хүлүмзүрүглери көстүп келди. Тыва улустуң баштак кожаңы «Кымны дилеп чораадың ол?» деп ырызын шевергин кеттинген, улгады-даа берген болза, чалыы кылдыр көстүр Бавуу биле Көк-Хаа Моңгуштар ырлаптарга, көрүкчүлерниң адыш часкаашкыны диңмиреди, ол улуг үнелел. Ыраажы Бичелей Куулар тыва улустуң «Чашпы-Хем», «Теве-Хая» деп ырларын бедик деңнелге күүсеткен. Чөөн-хемчикчилерниң күүселделеринде колдуунда улустуң ырлары, кожамыктар колдап турар. Оларның ниити күүселделерин багай деп санап болбас. Идик-хеви-даа, сцена культуразын сагып билири-даа, артисчи мергежили-даа эки. Ынчанмайн канчаар, школачы чылдарындан эгелээш бөгүнге чедир культура ажылынга бараан болуп келген хоочуннар Борбаанды Маадыр-оол, Василий Артседи, Барыымаа Куулар бар болгай. Ындыг-даа бол, концерттиң белеткели чогуур негеллезинге четпээн ышкаш.

«Шеми-Бажы», «Хөндергей», «Теве-Хая» деп Тывада сураг жаан ырылар бар. Оон-биле кады республика туржук, Совет Эвилелинде ат-сураглыг игилчи Ак-оол Кара-Сал, сыгытчы-хөөмейжилер Сат Манчакай, Максим Дакпай база бар. Олар кымга-даа дөмейлешпес тускай үнүг, идик-хептиг, сеткил-хөөннүг болгай. Мону чүге чугаалап олур силер дээр болза, сөөлгү үеде чүгле чөөн-хемчикчилер эвес, а өске-даа районнар тускай ылгавыр үн чок, шупту-ла ийистер дег дөмей апарган. Шынап-ла, өттүнүшкен ажыы бар бе, чеже-даа уран талант, мергежил талазы-биле бирээзин ажыр ойнаарга, тывызык, чогаадыкчы, чаа дилээшкиннер чок болур болза, чаңгыс черге таптап туруп бээр болгай бис. Бир-тээ, улустуң аас чогаалын диргизер дээн болганда, ынаар кол угланыышкынны кылыр турган. Уран чүүл талазы-биле сурагжаан чөөн-хемчикчилерде тыва улустуң ёзулалдарын, чаңчылдарын, йөрээлдерин ёзулуг тода, делгеренгей уран чүүлдүң кужу-биле көргүскен күүселиглер ховар болган. Ол ышкаш шүлүкчү Саая Таспайның «Хой чылынга йөрээл» деп шүлүүн Розалия Сат, «Теве-Хаяны» ырлап турган Бичелей Куулар сөстерин уттуп, чазып турарга, оларның белеткелиниң кошкаан айты бээр чораан. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, бот-тывыңгыр композитор Каң-оол Баазаңоолдуң «Төрээн хемим эриинде» деп ырызын ыраажы Алексей Доңгак ырлаан. Улустуң аас чогаалын сайзырадыр ужурлуг көрүлдеге бо авторлуг ырыны чүү дээш киирген-ил? Кижи бодаарга, чүгле үделгези дээш боор, ында национал хөгжүм херекселдерин алды кижи күүседип турар.

Тыва улустуң аас чогаалында баштактар, шоодуглар, дузаашкыннар, тывызыктар, үлегер домактар, тоолчургу чугаалар хөй болгай. Оларга үндезилээш өскелерден ылгалдыг кандыг-бир чаа ажыдыышкындан чүге кылып болбас боор. Көрүлдеге киржип келген ансамбль бүрүзү, мурнунда көргүскен артистер дег, оларны-ла өттүнүп турар болза, уран чүүлүвүс канчап сайзыраарыл, канчап хөгжүүрүл? «Аялганың» бот-тывыңгыр артистери кызылчыларның, ылаңгыя культура ажылдакчыларының мурнунга уран талантызының, тывыңгыр чоруунуң, мергежилиниң бедээнинин, ансамбль деп адын камгалап шыдаанының көрүлдези, отчёду ышкажыл. Аңаа бүгү тала-биле белеткенир ужурлуг турган. Ынчангаш чамдык көрүкчүлерниң талазындан «Аялганы» тулган боор деп бодаан бис, пат-тыр» дишкениндe ыын бар боор. Ансамбльдиң белеткелинге республиканың эртем-методиктиг төвүнден дуза кошкак болганы чугаажок.

Чамдык көрүкчүлер чарлалдарда болгаш солуннарда «Аялга» ансамблиниң көөрүнүң билет өртээн 1 рубль 50 көпеек деп чарлаан хирезинде, 2 рубльге садып турары шын эвес деп хомудап турдулар. Ол дугайын эртем-методиктиг төптен сонуургаан бис. Залда олуттарның зайы-биле билет өртээ улгады берген дээрзин шынзыдар чораан. Рынок экономиказынче шилчип тура, эртем-методиктиг төптүң чанында тургустунган аас чогаал клувунуң акша ажылдап алырының аргазы-даа болган чадап.

Дараазында эртем-методиктиг төпте тургустунган улустуң аас чогаал клувунуң концерти апрельде болур. Тыва улустуң ёзулалдарын, чаңчылдарын, чалбарыгларын, чаңгыс сөс-биле, аас чогаалын диргизер, сайзырадыр талазы-биле ол коллективтиң көргүзүглери өөредиглиг, ажыктыг болур дээрзинге идегеп болур. Улусчу революцияның 70 чылынга тураскааткан аас чогаал көрүлдези уламчылавышаан.

Сарыг-оол КУУЛАР.

Специалистиң сүмези

КАРТОШКА-ЛА КЕДИЛИГ БООР

Кижиниң организминге эргежок чугула «С» витамин ыт-кадында, инек-караанда, яблоктарда хөй дээр болгай. Ынчалза-даа бис оларны хүнүң-не чип турар эвес бис, аъш-чемивистиң бир кол кезии болган картофельден ап турар бис. Витамин-даа канчаар, ниитизи-биле черле картофельди «ийиги хлеб» дижип турарында ужур-ла бар. Ам барып бо берге үеде картошка-ла кедилиг боор.

Картофель — үлдүргей хөрзүнге ынак культура: кара хөрзүннүг черлер, элезин дойлуг үлдүргей хөрзүн ооң өзүлдезинге аажок таарымчалыг.

Бистиң Кызылдың хөрзүнүнүң хөй кезии чогум-на ындыг. Ам барып хоорайывыстың картошказының көдээге өстүргенниинден оранчок амданнывының дугайында чамдык улустарның чугаазы чөптүг, шын деп бодаар мен. Бир катап хоорайывыс магазиннеринге мурнуу республикалардан картофель көстүп келген, шыны херек, амданы бистиң картофеливиске оранчок четпес чораан. Карты-биле кады хайындырып каан картошканың кадыы, хөөредир чүве болза, ёзулуг лаштарла. Ам барып картофельдиң барык 75 хуузу суг болганда, ындыг оранчок ырак черлерден улуг өртек-биле суг сөөртүп турганының херээ бар бе деп айтырыг боду-ла тургустунуп кээр. Картофель үнмес кадыг-ширин агаарбойдустуг чер болза, өске херек ыйнаан, а бистиң черивис ёзулуг-ла картофель оран боор болур чер ышкажыл. Ону киир сөөртүрүндеп үндүр сөөртүр бүгү аргалар бисте бар.

Часкы хүн келди. Шуптувус-ла картофельден тарып көрээлиңер! Бажыңнар чанының огородтарынга, дачаларга, дузалал ажыл-агыйларга, бүдүрүлге коллективтериниң колхоз, совхозтар-биле дугуржулга ёзугаар алган черлеринге тарып, олуртуп, оон-даа өске аргалардан дилеп көрээлиңер.

Картофель — аажок берримчелиг культура, ону ажаап-тежээринге үндүртүнген чарыгдалдарны каш-каш катап ажыр эгидер. Тарыырынга эң таарымчалыг картофель үрезининиң бирээзиниң-не деңзизи 50—80 грамм болур болза эки, ындыг картофельдерни шилип алыры чугула. А эрте бышар сорттарның картофелиниң бирээзиниң-не деңзизи 80-100 грамм хире болур болза эки. Бистиң байдалдарывыска картофель олурткан одуруглар аразы 70 хире сантиметр, а одуругда үнүштер аразы, хөй картофель тарыыр дээр болза, 25-30 сантиметр, а аъш-чемге ажыглаар эки дүжүт алыр дээр болза, 35-40 хире сантиметр болур. Одуруглар болгаш үнүштер аразын 60-30, 60-40 сантиметр кылып аар болза база ажырбас.

Эрте бышар картофель алыр дээр болза, үрезинни тарып олуртурунуң мурнунда 30-40 хонук бурунгаар ону үнүүчел болзун дээш хөөдүп, өстүрүп алыры чугула. Маңаа «Уралдың эрте бышары», «Эрте бышар роза», «Фалениниң эрте бышар» дээн чижектиг сорттар аажок таарымчалыг. Хөөдүп белеткээриниң мурнунда бичии-бичии, дырышкак, ыргак-шоргак, шагда-ла үнүп, кадып эгелээн картофельдерни аңгылап каaптар болза эки. Белеткеттинген үрезинни 12-15 градус хире чылыг, чырык өрээлге шала кырынга азы тускай делгирлерге ийи-үш-ле каът кылдыр чадып каар. Ол үе дургузунда ийи катап адаанга чыткан үрезиннерни кырынче үндүрүп, аңдарып, сугга суккаш, уштуп келген ширбиил суу-биле шыгыдып турар болза эки. Шак ынчап каан үрезин тарыыр үезинге чедир чаа үнүп эгелээн бышкы кончуг лазылчыгаш өзүмнерлиг апаар. Шак ынчаар хөөдүп, өстүрүп каан картофель 10-15 хонук эрте бышар, дүжүлдү база улуг болур дээрзи чугаажок.

Картофель тарыыр дээн шөлдүң бир сотказынга-ла 400 хире килограмм өдекти, 2-3 кг суперфосфатты, 1-2 кг аммиак селитразын болгаш 1 килограмм хире калийлиг чемишчидилгелерни төп, чажып, холуштуруп алыр. Участокка баштайгы ажылды хар чүгле эрип бээрге дораан, ооң соонда, хөрзүн кыры бичии кургай бээрге, шык базырыышкынын кылыры чугула. Дача участоктарынга ындыг ажылды демир дырбааш, чиик илиир-биле чорудуп болур. Ооң соонда суг бар болза, тарылга мурнунуң суггадып кылгаш, черни аңдазын азы хүүрек-биле аңдаргаш, дораан-на илиртээр. Хөрзүн 10 сантиметр ханызынга 8 градус чедир чылый бээрге, үрезинни тарып олуртур. Бистиң республикага эрте бышар картофельди майның баштайгы он хонуунда, аъш-чемге ажыглаарлы-биле курлавырлап аарын май 10-дан 20-ге чедир тарыыры чаңчыл болган. Эрте бышар картофельди 6-8 сантиметр ханы черге, өскелерин черниң аар, чиигин өөренип көрүп, 10-12 азы 14-16 сантиметр ханы хөмер. Чиик хөрзүнге ханы кылдыр хөмер болбайн аан.

Үрезинни чүгле дески черге олуртурун билип алыңар, мортукгап, бедидип каан чер кургаачал болур. Соонда барып, картофель үрезиниң чемижи улгадып кээрге, ол өске херек. Баштайгы вегетастыг (үнүштерниң өскен чадазын барымдаалап суггарары) суггарылганы картофельдиң өзүмнерни чер кырынга көзүлдүр өзүп кээрге чорудар болза эки.

Мария ЛЕБЯГИНА.
Тыва АССР-ниң алдарлыг агрономy.

КАИ дыңнадып тур

БОДАНДЫРЫП КЕЛГИ ДЕГ

Орук шимчээшкининиң чурумун хажыттаныы дээш административтиг харыысалганы күштелдирген турбуже, хажыдыышкын кылыр азы транспортту ээзирик башкарар кижилерниң саны шоолуг-ла кызырылбайн турар. Эрткен чылды ап көрээлиңер. Транспортту ээзирик башкарып чораан 1616 чолаачыны КАИ ажылдакчылары туткан, транспорт башкарар эргезин 701 кижи казыттырган. Бо чылдың бирги кварталының түңнелдери чүнү көргүзүп турарыл? Ээзирик чорааш тутттурган чолаачыларның саны—237, март айда, рекорд туттурган деп болур, чаңгыс айда 139 кижи туттурган, а эрткен чылдың ол-ла үезинде ол сан —80 турган-дыр. Транспорт башкарар эргезин казыттырып, 700 рубльге чедир торгадып турда-ла, чамдык чолаачылар чүге черле оон түңнел үндүрбезил?

16 чолаачыга хамаарыжыр хереттерни чоокта чаа истелге органнарынче комиссия шилчиткен. Чаңгыс эвес удаа транспортту ээзирик башкарып чорааннарга хамаарыштыр ындыг түңнел үндүртүнген.

Орук-транспорт озал-ондааның уржуктарын чамдык чижектерге көргүзүп көрейн. Кызыл районга, электри станциязының девискээринге Чы. Дааналның мяш-үлетпүр ажыл-агыйында ажылдап турган. Ю. Волчеккоңун башкарып чораан «УАЗ-452» биле «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинге хамаарыжыр «КрАЗ» маркалыг автомашина үскүлешкен. «УАЗ»-тың чолаачызы озал-ондак болган ол-ла черге өлген. «Мурнакчы» совхозтуң чолаачызы В. Сюрюн «ГАЗ-66»-ны башкарып күш четпейн барганындан, машина аңдарылган. Түңнелинде чолаачы биле пассажир берттинип кемдээн.

Кызыл хоорайга А. Подколзин дээрзи «Жигулини» ээзирик башкарып чораан, Кочетов — Гагарин кудумчуларының белдиринге чөөн талаже угланды шимчеп кел чыда, светофор ногаан өңнүг чырык медээзин көргүзүп турда, шимчеп үнген «Москвич»-биле үскүлешкен. Орук шимчээшкининиң негелделерин хажык чок сагыыры дээрге-ле, транспорт озалондаан болдурбазының магадылалы деп чүвени уттуп болбас ужурлуг бис.

Март 20-ден апрель 20-ге чедир орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырарының талазы-биле көрүлде бистиң республикада чорупт турар. Чылыг дүшкени-биле кады шимчээшкин ковудаар, ынчангаш чолаачыларның-даа, чадаг-даа кижилерниң талазындан кичээнгейлиг болуру чугула, транспорттуң техниктиг байдалын эки хынаар, көөр. Оон аңгыда, кудумчуже үнүп, уругларның ойнаары ковудаар дээрзин улуг кижилер кончуг эки билир. Транспорт шимчээшкиниг черлерге ойнап, шимчээшкиниң чурумун хажыдып болбазын сагындырар.

Транспорттуң чоруурунуң, тодаргайлаарга, шимчээшкиниң көрдүнген чижек-номмазын сагывас, болганчок-ла улгаттыыптарлар бар болгай. Ындыг кижилерден база машиналарны ээзирик башкарып чорааннардан негелде улуг болур, ол дээш олар шыңгыы-биле харыылаар апаарлар.

Валентина КЛЯВИНА.
Кызыл хоорkүүскомунуң ИХК-зиниң КАИ-зиниң пропаганда инспектору.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 ИХМ-ниң медээлери. 9.20 Футбол. «Спартак» (Москва) — «Марсель» (Франция). 11.00 Уругларга дамчыдылга (англи дыл чинээли). 12.00 ТМА. 12.15 «Сөс». 13.45 — 14.00 Рязаньчың орус улустуң күрүне хорунуң көргүзүү.

• • •

15.00 «Ынакшыл ыры». Уран-чечек телефильм. 16.25 «Силер ийе дээр болзуңарза...». 17.10 «...16 харлыгларга чедир база оон улугларга» 18.05 Кижи. Чер. Октаргай. 19.05 Доорчуга. Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга Бүгү-эвилелдиң телерадиодамчыдылга компаниязының удуртукчулары харыылаар. 20.05 Футбол. «Спартак» (Москва) — «Марсель» (Франция). Ийиги тайм. 21.00 «Үе». 21.45 ИХМ-ниң медээлери. 22.00 Ю. А. Гагариниң космосче ужудуушкунунуң 30 чыл оюнга тураскааткан концерт. 00.00 «Меридиан». 00.15 Аныяктарның уран чүүлү. 01.00 Дүнеки ТВ. «Удурланыышкынның демдээ кылдыр». Уран-чечен телефильм. 02.20 — 03.00 «Тамбов чурттуг казначей херээжен».

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Ниити биология. 11-ги класс. 9.05 Испан дыл. Бирги чылы. 10.05 Испан дыл. Ийиги чылы. 10.35; 11.35 Биология. 8-ки класс. 11.05 Бистиң салывыс. 12.05 Барымдаалыг фильмнин баштайгы көргүзүү. Шулукчу Ф. Суховтуң дугайында. 12.45 Концерт. 13.15 Ритмиг гимнастика. 13.45 — 15.15 Россияның барымдаалыг экраны.

• • •

17.15 РСФСР-ниң хоорайларының телестудиялары.

КЫЗЫЛДАН

18.00 Уругларга — фильм. 18.10 «Ретро». «Эң эки салымнуу дилевишаан». Ийиги кезээ. 19.00 «Азия товун». Информация-публицистиктиг программа. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Музыкага мурнакчы турууш». 21.00 «Үе». 21.45 — 00.10 «Хатка алыскан кулузун үнү». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.00 Ритмиг гимнастика. 18.30 — 20.00 Уругларга болгаш аныяктарга фильмнерниң М. Горький аттыг киностудиязы 75 харлаан.

КИНО

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Золотоволоска и золотая крепость» 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна старого чердака» 9.00, 12.40, К/к «Орленок» «Разведчики» 10.40, 14.40, «Палач» 16.30, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Казенный дом» 13.30, 17.10, «Жмурки» 15.20, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ещё одна связь» (Индия, 2 сериялыг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Девушки из Рошфора» (2 сериялыг, Франция) 16.00, 18.40 шактарда.

ТЕАТР

Бо чылдың апрель 14-те Тываның хөгжүм-шии театрынга концерт болур. «Аян», «Тыва» ансамбльдерниң артистери аңаа киржир.

Эгелээри: кежээкиниң 19 шак. Билеттерни филармонияның кассазында садып турар. Коллективтиг чагыгларны база хүлээп алыр.

ААЛЧЫЛАР БАЗА КЕЛИР

«Динамо» спорт ниитилелиниң республика чөвүлели болгаш Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу 1991 чылдың апрель 12, 13, 14 хүннеринде иштики херектер органнарының ажылдакчыларының самбо хүреш талазы-биле маргылдаазын эртирер. Маргылдаа В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга болур. Маргылдаалар 10 шакта эгелээр. Маргылдааның байырлыг ажыдыышкыны апрель 12-де 17 шакта болур.

Апрель 14-те турнир доозулган соонда «Динамо» ниитилелиниң республика чөвүлелиниң бирги чери дээш хүреш маргылдаазы болур.

Маргылдаага разрядтыг спортчулар— ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидаттар, спорт мастерлери киржир Моолдан, Кыдаттан, Корей Улус-Демократтыг Республикадан, Мурнуу Корейден, Япониядан мөгелерни чалаан.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАЛГА

Улус өөредилгезиниң системазында ажылдап турар хамаатылардан, оларның назыхары кызыгаар чокка, билдиришкиннерни Кызылда күрүнениң башкы институдунуң бот-өөредилге салбыры хүлээп ап турар.

Билдиришкиннерни болгаш документилерни 1991 чылдың апрель 22-ден май 31-ге чедир хүлээп алыр. Билдиришкиннерни болгаш документилерни институттуң № 101 кабинединге эккээр. Документилер, ортумак билиниң дугайында документ (аттестат азы диплом), билдиришкин, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, № 086 майык ёзугаар эмчи шынзылгазы, 3х4 хемчээлдиг 6 фото-чурук, паспортун боду эккээр (өске документилерни почта дамчыштыр чорудуп болур).

Бот-өөредилге салбырынга өөренир кижилерниң шылгалдазы 1991 чылдың июнь 1-ден 15-ке чедир болур. Дугаар экзаменнер: «Орус дыл болгаш литература» — орус дыл (аас-биле), литература (аас-биле), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле). «Тыва дыл болгаш литература» — тыва дыл болгаш литература (бижимел болгаш аас-биле), орус дыл (бижимел-биле), «Эге өөредилгениң педагогиказы болгаш методиказы» — орус дыл болгаш литература азы тыва дыл болгаш литература (бижимел болгаш аас-биле), математика (аас-биле), «Педагогика болгаш психология» — (школа назыны четпээннерниң) — орус дыл азы тыва дыл (бижимел болгаш аас-биле), математика (аас-биле), «Информатика болгаш саналга техниказы» (физика болгаш математика талазы-биле дээди эртемниглерге) — кирериниң экзаменнери чокка, беседа ёзугаар.

Ниити конкурс үндезининге кирериниң экзаменнерин дужааган кижилерниң алган баллдарын барымдаалап тургаш, институтка хүлээп алыр.

Көдээ черлериниң болгаш чамдык районнарның социал-экономиктиг айтырыгларын шиитпирлээриниң [illegible] дугуржулга ёзугаар [illegible] кирер. [illegible] специалистерни белеткээр [illegible].

Бо чылдың апрель 3-те № 61 «Шында» үнген чарлалда Күрүнениң Кызылда башкы институдунуң физика-математика факультединге 1991 чылда кирериниң шылгалдазы [illegible] ле холушкан, ынчангаш ону [illegible].

КБПИ-ниң физика-математика факультединге кирериниң экзаменнериниң негеделдериниң [illegible].

Серемчиде хорамча чок

ӨРТТЕН АРТПАС

Өрттү караа-биле херек кырында көрген кижи ону коргунчуг хай-халап-тыр деп билир. «Өлден артар, өрттен артпас» дижир болгай. Өрт күрүнеге, хамаатыларга материалдыг когарал чедирериниден аңгыда, кижилерниң амы-тынын үзүп турар. Өрттенген мага-ботту көөрге, шынап-ла, карак чалданыр. Оруунга таварышкан-на чүвени хайыра чок узуткап каар деп чүве билдингир. Ынчангаш чамдык кижилерниң ол айыылдан кыштың чыккылама соогунда безин идик-хеп-даа, эт-сеп, оран-сава чок артып каары ында. Ол бүгү чүүлдерни кижи чаңгыс хүн эвес, хөй чылдарын иштинде ажылдап тургаш садып алган болур болгай. Каш-ла минута иштинде ол узуткаттына бээр-дир. Ону бодап көөрге, дыка-ла коргунчуг. Болуп турар өрттерниң 99 хуузу кижилерниң боттарының буруузу-биле боол турарын статистика түңнээн.

Бистиң республикага хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Ону чыл эгезинден бээр, баштайгы ийи айның байдалы-биле чугаалап көрейн. Ниитизи-биле 145 өрт болганы бүрүткеттинген, ооң 98-и чуртталга бажыңнарынга болган. Оон-биле кады эң коргунчуг чүүл — 5 кижиниң аңаа амы-тынындан чарылганы. Кижи чидирип болган өрттерниң түңнелинден алырга, когараан кижиниң бодунуң оваарымча чок чоруундан өрт үнген болур таварылгалар хөй. Арага-лаашкын түңнелинде болгулаан хай-халап база эвээш эвезин амыдыралдан билир бис. Ону чижектер-биле бадыткап көрейн.

Кызыл хоорайның Красногвардейская кудумчузунда 42 дугаарлыг бажыңга өрт болганындан, ооң ээзи 52 харлыг Чепрасов амы-тынындан чарылган. Арага ишкеш, чыдып алгаш, таакпылап, удуй бергени ындыг түңнелдиг болган. Мындыг янзылыг чижектер эвээш эвес.

Ам республиканың районнарындан чамдык чижектерден киирип көрейн. Кызыл-Мажалыктың бир дугаар школазының котельназынга аңаа ажылдап турган Эвээлдиң мага-боду тывылган. Бо аныяк кижи база ээзирик таакпылап чыткаш удуй берген, түңнелинде өрт үнүп, хоралыг ыш тынганындан, ол чок болган. База чижек. Тожу районда Адыр-Кежиг суурга дүнеки шакта үш аал ишти чурттаар бажыңга өрт болган. Ооң түңнелинде Г. Бараан дээрзи амы-тынындан чарылган. Ол база-ла улуг ээзирик турган.

Үстүнде чугаалааным чүүлдерден кандыг түңнел үндүрүп болурун мону номчаан кижилер билип-ле олурлар боор, ээзириктиң уржуундан хай-халап үнер-дир деп чүвени аан, амы-тынындан база-ла ээзиртир арага ишкениниң хайы-биле чарлып болур-дур. Ол ындыг. Бичии уругларның от-биле ойнаашындан үнүп турар өрттер база эвээш эвес болдур ийин. Улуг кижилерниң хайгааралы чокка, от айыылдыг деп чүвени бичиилерниң чедир билбезинден айыыл-халап үнүп турар. Февраль 5-те Кызыл хоорайга болган мындыг таварылганы көрээлиңер. Ак-Довурактан келген дөрт харлыг Максим «КамАЗ» маркалыг автомашинаның кабиназынга улуг улус бичии када казаптарга, от шап ойнап олура, өрт үндүрүп алган. Чалбыраштан үнген хоралыг ыш бичии оолдуң чаш назынын үзүп каан. Эмчилер ооң амы-тынын камгалап шыдаваан.

Өг-бүле, улуг-даа, бичии-даа кижи бүрүзү от-биле оваарымчалыг болур ужурлуг.

Ирина ШОГЖАЛ.

Республиканың ИХМ-ниң өртке удур камгалал килдизиниң инспектору.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ «Арга-ыяшты өрттен камгалаал» деп фотоэтюду.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241.

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор — 3.43.34 ◆ оралакчылары — 3.33.91; 3.34.17; ◆ приемная — 3.34.26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3.34.92 ◆ оралакчылары — 3.45.93 Килдистер ◆ партийжи-организастыг болгаш идеология — 3.36.82; 3.36.25 ◆ Советтер ажылының — 3.34.98; 3.41.23 ◆ үлетпүр — 3.34.49, 3.36.73 ◆ көдээ ажыл агыйы — 3.41.16; ◆ культура — 3.39.15; 3.37.11; социал айтырыглар — 3.33.57; репортерлар болуу — 3.34.39; ◆ чагаа килдизи — 3.39.03; ◆ очулга — 3.34.93 корректорлар — 3.34.10; ◆ удуртукчулар — 2.27.41; ◆ солун келбээн бараанда — 2.32.75; ◆ бухгалтерия — 3.43.41.

Солун вторник, среда, четверг, пятница, суббота хүннеринде үнер. Чылда 260 катап үнер. Хемчээли 2 арнылыг. Тираж 27815 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 80.